

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

«Допущена до захисту»

Завідувач кафедри
Лілія РУСКУЛІС

«25» листопада 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

«Дослідження мовостилю Пантелеймона Куліша під час вивчення історизмів та архаїзмів у школі (на матеріалі роману «Чорна рада»)»

Виконала: здобувачка вищої освіти
VI курсу, групи 6711мз
спеціальності 014 Середня освіта.
(014.01 Українська мова і література)

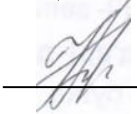
Лариса ГОЛОВАНЬ

Керівник роботи: к. філ. н., доц.

Світлана КАЛЕНЮК

Рецензент: к. філ. н., доц.

Наталія ШЕРЕМЕТА

Миколаїв – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ
АДМІРАЛА МАКАРОВА
Філологічний факультет**

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

Спеціальність 014 «Середня освіта» спеціалізація 014.01 «Українська мова і література»

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Освітня програма УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Другого (магістерського) рівня вищої освіти

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої

програми

Лілія РУСКУЛІС

«01» жовтня 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Студентці Головань Ларисі Володимирівні

(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. **Тема роботи:** «Дослідження мовостилю Пантелеймона Куліша під час вивчення історизмів та архаїзмів у школі (на матеріалі роману «Чорна рада»)»
Керівник роботи Каленюк Світлана Олександрівна
Затверджені наказом ректора № 1231-УЧ від 16.10.2025
2. **Термін подання роботи:** 10.12.2025 р.
3. **Вихідні дані по роботі:** Лексико-фонетичні та граматичні особливості мовостилю Пантелеймона Куліша.
4. **Перелік питань, що підлягають розробці (найменування розділів)**
 1. Особливості художнього мовлення Пантелеймона Куліша під час вивчення історизмів та архаїзмів у профільній школі на основі роману «Чорна рада»;
 2. Практичні завдання при роботі з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури.
5. **Перелік презентаційний матеріалів:** презентаційний файл, демонстраційний файл з рекомендаціями щодо формування мовностилістичної компетенції учнів.
6. **Дата видачі завдання** 01.10.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми випускної кваліфікаційної роботи, укладання бібліографії за обраною темою; опрацювання наукової і навчальної літератури за обраною темою	01.10.2024	Виконано
2.	Укладання плану-проспекту роботи	10.11.2024	Виконано
3.	Збір, аналіз, систематизація фактичного матеріалу досліджуваної теми	31.12.2024	Виконано
4.	Написання тексту «Вступу»	10.02.2025	Виконано
5.	Написання тексту 1 розділу	30.04.2025	Виконано
6.	Написання тексту 2 та 3 розділу	15.06.2025	Виконано
7.	Написання тексту «Загальні висновки»	31.07.2025	Виконано
8.	Подання чернетки повного тексту роботи керівнику; доопрацювання тексту роботи згідно з зауваженнями керівника	20.08.2025	Виконано
9.	Попередній захист випускної кваліфікаційної роботи	11.11.2025	Виконано
10.	Доопрацювання тексту роботи, подання оформленої за чинними вимогами випускної кваліфікаційної роботи на кафедру української мови, літератури та методики навчання	25.10.2025	Виконано
11.	Отримання відгуку керівника	25.11.2025	Виконано
12.	Отримання рецензії	25.11.2025	Виконано
13.	Подання повного пакету документів, що супроводжують кваліфікаційну роботу	10.12.2025	Виконано
14.	Отримання допуску випускної кваліфікаційної роботи до захисту	25.11.2025	Виконано

Студент

(підпис)

Головань Лариса Володимирівна

(ПІБ)

Керівник роботи

(підпис)

Каленюк Світлана Олександрівна

(ПІБ)

Анотація

Кваліфікаційна робота *Головань Лариси Володимирівни* на тему «Дослідження мовостилю Пантелеймона Куліша під час вивчення історизмів та архаїзмів у школі (на матеріалі роману «Чорна рада»)» на здобуття ступеня вищої освіти МАГІСТР зі спеціальності 014 «Середня освіта» спеціалізація 014.01 «Українська мова і література», освітньо-професійна програма «Українська мова і література». Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова, 2025 р.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи. 75 сторінках, з них 71 стор. основного тексту. Складається зі вступу, 3 розділів, висновків, містить 45 посилань на джерела інформації.

Актуальність теми дослідження. Сучасна шкільна освіта спрямована не лише на формування базових знань із літератури та мови, а й на розвиток в учнів компетентностей, що дозволяють розуміти культурний, історичний і соціальний контекст художніх творів. Особливе місце у цьому процесі займає вивчення мовостилю авторів, що включає лексичні, граматичні та стилістичні засоби передачі думки, емоційного стану та особливостей епохи.

Пантелеймон Куліш створив твори, у яких мовостиль є не лише художнім засобом, а й інструментом відтворення історичного середовища та національної самобутності. Роман «Чорна рада» містить численні історизми та архаїзми, що дозволяють учням ознайомитися з лексичним багатством української мови та розширити уявлення про культуру і побут минулих століть. Проте, у процесі навчання сучасні школярі часто стикаються з труднощами у сприйнятті застарілих слів і виразів, що знижує ефективність засвоєння художнього тексту та формування мовностилістичних умінь.

Дослідження мовостилю Пантелеймона Куліша в аспекті історизмів та архаїзмів не лише збагачує наукові знання про творчість письменника, а й має безпосереднє практичне значення для вдосконалення методики викладання української літератури у школі. Реалізація результатів такого

дослідження сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу, розвитку критичного мислення та мовної компетентності учнів.

Метою роботи є аналіз мовостилю Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада» з особливою увагою до історизмів та архаїзмів та розробка методичних рекомендацій щодо їх ефективного вивчення у школі, що сприятиме підвищенню мовностилістичної компетентності учнів, глибшому розумінню художнього тексту та формуванню у них здатності до інтерпретації історико-культурного контексту.

Об'єктом дослідження є текст роману «Чорна рада» та процес його використання у навчанні української мови та літератури в школі.

Предметом дослідження є історизми та архаїзми у романі «Чорна рада» як складова мовостилю Пантелеймона Куліша та їх використання у шкільному навчальному процесі для формування мовностилістичної компетенції учнів. Предмет фокусується на лексичних, граматичних і стилістичних особливостях історизмів і архаїзмів та на педагогічних підходах до їх ефективного вивчення.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані: учителями української літератури для організації уроків та позакласної роботи з текстами, що містять історизми та архаїзми, з метою розвитку мовностилістичної компетенції та історико-літературної обізнаності учнів; методистами та розробниками навчальних програм, які можуть впроваджувати запропоновані методичні прийоми у навчальні плани та дидактичні матеріали для середньої школи; студентами педагогічних спеціальностей, як приклад дослідження мовостилю художнього твору та розробки практичних підходів до навчання старшокласників; науковцями та літературознавцями, які вивчають творчість П. Куліша, історизм і архаїзми в українській літературі XIX століття, для подальших досліджень мовостилю та педагогічних аспектів використання художніх текстів.

Ключові слова: Чорна рада, мовостиль, П. Куліш, історизми, архаїзми, мовний колорит, тематичний словник, персонаж.

Abstract

Qualification work by Larisa Volodymyrivna Golovan on the topic "Study of Panteleimon Kulish's speech style during the study of historicisms and archaisms at school (based on the novel "Black Council")" for the degree of higher education MASTER in specialty 014 "Secondary education" specialization 014.01 "Ukrainian language and literature", educational and professional program "Ukrainian language and literature". Admiral Makarov National Shipbuilding University, 2025

Total volume of qualification work. 75 pages, of which 71 pages are the main text. Consists of an introduction, 3 sections, conclusions, contains 45 references to sources of information.

Relevance of the research topic. Modern school education is aimed not only at the formation of basic knowledge of literature and language, but also at the development of competencies in students that allow them to understand the cultural, historical and social context of works of art. A special place in this process is occupied by the study of the authors' style of speech, which includes lexical, grammatical and stylistic means of conveying thought, emotional state and features of the era.

Panteleimon Kulish created works in which style of speech is not only an artistic means, but also a tool for recreating the historical environment and national identity. The novel "Black Council" contains numerous historicisms and archaisms that allow students to get acquainted with the lexical wealth of the Ukrainian language and expand their understanding of the culture and life of past centuries. However, in the process of learning, modern schoolchildren often encounter difficulties in perceiving outdated words and expressions, which reduces the effectiveness of mastering the artistic text and the formation of linguistic and stylistic skills.

The study of Panteleimon Kulish's style of speech in terms of historicisms and archaisms not only enriches scientific knowledge about the writer's work, but also has direct practical significance for improving the methodology of teaching

Ukrainian literature at school. The implementation of the results of such a study will contribute to increasing the effectiveness of the educational process, developing critical thinking and language competence of students.

The purpose of the work is to analyze Panteleimon Kulish's style of speech in the novel "Black Council" with special attention to historicisms and archaisms and to develop methodological recommendations for their effective study at school, which will contribute to increasing the language and stylistic competence of students, a deeper understanding of the literary text and the formation of their ability to interpret the historical and cultural context.

The object of the study is the text of the novel "Black Council" and the process of its use in teaching the Ukrainian language and literature at school.

The subject of the study is historicisms and archaisms in the novel "Black Council" as a component of the speech style of Panteleimon Kulish and their use in the school educational process for the formation of students' speech style competence. The subject focuses on the lexical, grammatical and stylistic features of historicisms and archaisms and on pedagogical approaches to their effective study.

The practical significance of the study is that the results of the work can be used: by teachers of Ukrainian literature for organizing lessons and extracurricular work with texts containing historicisms and archaisms, in order to develop students' speech style competence and historical and literary awareness; by methodologists and curriculum developers who can implement the proposed methodological techniques in curricula and didactic materials for secondary schools; by students of pedagogical specialties, as an example of studying the speech style of a work of art and developing practical approaches to teaching high school students; scholars and literary critics who study the work of P. Kulish, historicism and archaisms in Ukrainian literature of the 19th century, for further research into the style of speech and pedagogical aspects of the use of literary texts.

Keywords: Chorna rada, style of speech, P. Kulish, historicisms, archaisms, linguistic color, thematic dictionary, character.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МОВОСТИЛЮ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТУ У ШКОЛІ.....	15
1.1. Поняття мовостилю та його функції у художньому тексті.....	15
1.2. Історизми та архаїзми як лінгвістичні одиниці: визначення, класифікація, роль у формуванні стилю.....	17
1.3. Педагогічні аспекти використання історизмів та архаїзмів на уроках української літератури.....	20
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА МОВНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ «ЧОРНА РАДА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША.....	24
2.1. Лексико-фонетичні та граматичні особливості мовостилю Пантелеймона Куліша.....	24
2.2. Використання історизмів та архаїзмів у романі П. Куліша «Чорна Рада».....	26
2.3. Стилiстичні засоби передачі історичного колориту та авторської позиції архаїзмів у романі П. Куліша «Чорна Рада».....	28
Висновки до розділу 2.....	30
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЗМІВ ТА АРХАЇЗМІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ НА ОСНОВІ РОМАНУ «ЧОРНА РАДА».....	33
3.1. Методика роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури.....	33
3.2. Практичні завдання при роботі з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури.....	47
3.3. Рекомендації щодо формування мовностилістичної компетенції учнів.....	56
Висновки до розділу 3.....	66
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Постановка проблеми. Мовостиль письменника – важливий компонент художнього тексту, що відображає не лише індивідуальні особливості автора, а й культурно-історичний контекст, епоху, соціальні умови та світогляд. В українській літературі XIX століття, до якої належить творчість Пантелеймона Куліша, мовостиль відіграє ключову роль у відтворенні історичного колориту, менталітету та побуту українського народу. Роман «Чорна рада» є прикладом того, як автор за допомогою мовних засобів, зокрема історизмів та архаїзмів, створює живу картину епохи й передає характер героїв, їхню соціальну і психологічну позицію.

Вивчення історизмів та архаїзмів у школі є важливим як з точки зору мовної освіти, так і для формування літературної та історичної компетенції учнів. Проте сучасна практика навчання української літератури показує, що учні часто стикаються з труднощами у сприйнятті застарілих слів і виразів, що знижує ефективність засвоєння художнього матеріалу та перешкоджає розвитку мовностилістичних умінь.

Основна проблема полягає у тому, що ефективне навчання історизмів та архаїзмів потребує не лише теоретичного пояснення, а й практичних методик, що допомагають учням зрозуміти й засвоїти мовостиль автора. У цьому контексті дослідження мовостилю Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада» та розробка педагогічних підходів до вивчення історизмів і архаїзмів стає актуальним завданням для розвитку компетентностей учнів у середній школі.

Актуальність теми дослідження. Сучасна шкільна освіта спрямована не лише на формування базових знань із літератури та мови, а й на розвиток в учнів компетентностей, що дозволяють розуміти культурний, історичний і соціальний контекст художніх творів. Особливе місце у цьому процесі займає вивчення мовостилю авторів, що включає лексичні, граматичні та стилістичні засоби передачі думки, емоційного стану та особливостей епохи.

Пантелеймон Куліш створив твори, у яких мовостиль є не лише художнім засобом, а й інструментом відтворення історичного середовища та національної самобутності. Роман «Чорна рада» містить численні історизми та архаїзми, що дозволяють учням ознайомитися з лексичним багатством української мови та розширити уявлення про культуру і побут минулих століть. Проте, у процесі навчання сучасні школярі часто стикаються з труднощами у сприйнятті застарілих слів і виразів, що знижує ефективність засвоєння художнього тексту та формування мовностилістичних умінь.

Дослідження мовостилю Пантелеймона Куліша в аспекті історизмів та архаїзмів не лише збагачує наукові знання про творчість письменника, а й має безпосереднє практичне значення для вдосконалення методики викладання української літератури у школі. Реалізація результатів такого дослідження сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу, розвитку критичного мислення та мовної компетентності учнів.

Метою роботи є аналіз мовостилю Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада» з особливою увагою до історизмів та архаїзмів та розробка методичних рекомендацій щодо їх ефективного вивчення у школі, що сприятиме підвищенню мовностилістичної компетентності учнів, глибшому розумінню художнього тексту та формуванню у них здатності до інтерпретації історико-культурного контексту.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. розглянути поняття мовостилю, його функції у художньому тексті, а також класифікацію та роль історизмів і архаїзмів у створенні стилю художнього твору;
2. виявити лексико-граматичні та стилістичні особливості мовостилю П. Куліша на прикладі роману «Чорна рада»;
3. систематизувати історизми та архаїзми в романі, визначити їх частоту, функціональне навантаження та вплив на художній образ твору;

4. визначити методичні підходи та прийоми для ефективного навчання історизмів та архаїзмів у школі, що сприятимуть розвитку мовностилістичної компетенції учнів;

5. сформулювати практичні поради щодо використання історизмів та архаїзмів на уроках української літератури, їх інтеграцію у навчальний процес.

Об'єктом дослідження є текст роману «Чорна рада» та процес його використання у навчанні української мови та літератури в школі.

Предметом дослідження є історизми та архаїзми у романі «Чорна рада» як складова мовостилію Пантелеймона Куліша та їх використання у шкільному навчальному процесі для формування мовностилістичної компетенції учнів. Предмет фокусується на лексичних, граматичних і стилістичних особливостях історизмів і архаїзмів та на педагогічних підходах до їх ефективного вивчення.

У роботі застосовано різні **методи**. Серед *загальнонаукових* методів ми скористалися передусім *методами спостереження, порівняння та узагальнення*, що в цілому прислужилися для викладу теоретичних даних, кваліфікації фактичного матеріалу та формулювання висновків. Серед *спеціальних лінгвістичних* методів використано *описовий метод*, що прислужився для опису й уточнення провідних ознак і структурних особливостей тексту художнього дискурсу, лексико-стилістичний аналіз – систематизація та класифікація історизмів, архаїзмів у романі «Чорна рада», визначення їх частоти та функціонального навантаження; порівняльний метод – зіставлення мовостилію П. Куліша з мовою сучасного шкільного тексту для визначення труднощів у сприйнятті історизмів та архаїзмів учнями; метод узагальнення та систематизації – підведення підсумків дослідження, формулювання рекомендацій щодо методики вивчення історизмів та архаїзмів у школі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у роботі вперше здійснено системний аналіз мовостилію П. Куліша на прикладі роману

«Чорна рада» з акцентом на історизми та архаїзми, що дозволяє виявити їх функціональне навантаження та роль у відтворенні історичного та соціального контексту. Запропоновано класифікацію історизмів та архаїзмів у романі, що поєднує лексико-граматичні, семантичні та стилістичні критерії, визначено їх вплив на художню образність твору. Обґрунтовано методичні підходи до використання історизмів, архаїзмів на уроках української літератури, що поєднують традиційні та інноваційні форми роботи з текстом, орієнтовані на розвиток мовностилістичної компетенції учнів.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані: учителями української літератури для організації уроків та позакласної роботи з текстами, що містять історизми та архаїзми, з метою розвитку мовностилістичної компетенції та історико-літературної обізнаності учнів; методистами та розробниками навчальних програм, які можуть впроваджувати запропоновані методичні прийоми у навчальні плани та дидактичні матеріали для середньої школи; студентами педагогічних спеціальностей, як приклад дослідження мовостилю художнього твору та розробки практичних підходів до навчання старшокласників; науковцями та літературознавцями, які вивчають творчість П. Куліша, історизм і архаїзми в українській літературі XIX століття, для подальших досліджень мовостилю та педагогічних аспектів використання художніх текстів.

Апробація наукової роботи. Результати кваліфікаційної роботи апробовано на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції *«Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики»*, що відбулася 2 квітня 2025 р. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини з темою доповіді *«Особливості мовостилю Пантелеймона Куліша під час вивчення історизмів та архаїзмів у школі»*.

Структура роботи зумовлена метою й завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. У першому розділі подано теоретичні засади вивчення історизмів та архаїзмів у шкільному курсі української літератури.

Другий розділ присвячено аналізу мовостилю П. Куліша та особливостей використання історизмів і архаїзмів у романі «Чорна рада». У третьому розділі розроблено методичні підходи та практичні рекомендації щодо формування мовностилістичної компетенції учнів під час роботи з історизмами та архаїзмами за твором П. Куліша «Чорна рада».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МОВОСТИЛЮ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТУ У ШКОЛІ

1.1. Поняття мовостилю та його функції у художньому тексті

Мовостиль є однією з центральних категорій мовознавства та літературознавства, що досліджує специфіку використання мовних засобів у різних видах мовлення. У науковій літературі під *мовостилем* розуміють сукупність мовних засобів, що забезпечують певний спосіб вираження думки і створення художнього образу в тексті, а також відображають індивідуальні особливості автора, його світогляд та емоційно-естетичне ставлення до зображуваних подій і персонажів (Літвінова, 2010; Шевельова, 2003).

Мовостиль можна розглядати як функціонально-стилістичну категорію, що включає лексичні, граматичні, фонетичні та синтаксичні засоби, об'єднані в єдину систему, що забезпечує цілісність художнього тексту та його сприйняття. З точки зору стилістики, мовостиль художнього твору характеризується поєднанням універсальних та індивідуальних рис мови, що дозволяє передати не лише сюжет і персонажів, а й атмосферу епохи, соціальні умови та психологічний стан героїв [25].

Науковці відзначають, що мовостиль виступає основним засобом формування художнього образу, оскільки саме через нього автор реалізує свою інтенцію, створює атмосферу твору та передає відтінки значень. У художньому тексті мовостиль функціонує на кількох рівнях:

1. семантичному – через добір слів і їхні значення передається зміст твору, створюються образи та характери персонажів;
2. фонетичному – звукова організація мови, ритм, інтонація, рима та алітерація сприяють художньому впливу на читача та підкреслюють емоційність тексту.

3. синтаксичному – структура речень, їхня довжина, інверсії, перифрази та інші конструкції формують ритмічну та смислову організацію тексту.

4. стилістичному – використання фігур мови, тропів, кліше та історичних форм слів дозволяє автору передати індивідуальний стиль та епохальний колорит.

Мовостиль художнього тексту виконує кілька важливих функцій: комунікативну функцію (забезпечує ефективну передачу думки автора та її сприйняття читачем, враховуючи емоційне, когнітивне сприйняття тексту), естетичну функцію (сприяє створенню художньої краси твору, через яку читач отримує емоційне задоволення й естетичне переживання), інформаційно-пізнавальну функцію (дозволяє передати історичні, культурні та соціальні реалії, що відображаються у мові персонажів та оповіді) та ідентифікаційну функцію (через мовостиль автор формує власну індивідуальність, а також передає національні і соціокультурні особливості середовища, у якому відбуваються події твору) [5].

Особливу роль у художньому мовостилі відіграють історизми та архаїзми. *Історизми* – це слова, що вийшли з ужитку у сучасній мові, але відображають явища та предмети минулих епох, тоді як *архаїзми* – це застарілі слова, які рідко використовуються у сучасному мовленні, але зберігають певну естетичну або стилістичну функцію. Використання таких лексичних одиниць у художньому тексті дозволяє автору створити історичний колорит, відтворити епоху та соціокультурне середовище, а також підкреслити авторську позицію і стиль письма.

У педагогічному аспекті дослідження мовостилю є надзвичайно важливим для розвитку у школярів мовностилістичної компетенції, що включає: уміння ідентифікувати та аналізувати мовні засоби, що формують художній стиль, здатність порівнювати історичні та сучасні мовні форми, навички інтерпретації тексту з урахуванням його епохального та соціокультурного контексту [29].

Аналіз мовостилю художнього твору у школі передбачає комплексне поєднання лінгвістичного, літературознавчого та педагогічного підходів, що дозволяє не лише навчити учнів орієнтуватися у художніх засобах, але й розвивати їхнє критичне мислення, естетичний смак та історичну свідомість.

Отже, мовостиль виступає ключовим компонентом художнього тексту, який забезпечує цілісність його образного світу, передає індивідуальні риси автора та сприяє формуванню у читача комплексного уявлення про події, характери і атмосферу твору. Для шкільного навчання це означає необхідність системного підходу до аналізу мовостилю, що включає не лише роботу з лексикою, але й із синтаксисом, фонетикою, стилістичними прийомами та історичними мовними формами.

Мовостиль у художньому тексті виконує багатофункціональну роль, поєднуючи комунікативні, естетичні, пізнавальні та ідентифікаційні функції. Особливо важливим є використання історизмів та архаїзмів, що забезпечує відтворення історичного та соціокультурного контексту твору. У шкільному навчанні вивчення мовостилю сприяє формуванню мовностилістичної та літературознавчої компетенції учнів, розвитку аналітичного мислення та культурної свідомості.

1.2 Історизми та архаїзми як лінгвістичні одиниці: визначення, класифікація, роль у формуванні стилю

Історизми та архаїзми є важливими компонентами лексичного інвентарю художньої мови, що відображають історичний та соціокультурний контекст твору. Вони виконують специфічні функції в тексті, пов'язані з передачею історичних реалій, створенням художнього колориту та підкресленням авторського стилю. Аналіз цих лексичних одиниць є складовою частиною вивчення мовостилю художнього твору, оскільки вони сприяють розширенню мовної та культурної компетенції учнів у шкільному навчанні.

Історизми – це слова, що вийшли з активного вжитку сучасної мови, але відображають предмети, явища, соціальні інституції та побутові реалії минулих епох (Скрипник, 2007). Наприклад, у творах П. Куліша ми зустрічаємо такі історизми, як «пани», «чернь», «полковник», «гетьман», що конкретизують історичний і соціальний контекст козацької доби. Історизми виконують такі функції: інформаційну – передають відомості про історичні реалії, соціальні структури, політичні та економічні явища; комунікативну – допомагають авторові досягти більшої достовірності та переконливості у зображенні історичного середовища та естетичну – створюють атмосферу минулого, сприяють формуванню художнього образу та колориту твору [36].

Архаїзми – це застарілі слова, що рідко використовуються у сучасній мові, але зберігають історичну або стилістичну цінність, часто мають емоційне або естетичне забарвлення (Ткаченко, 2012). Архаїзми можуть вживатися як у художніх, так в офіційно-ділових текстах, однак у художній літературі їхнє значення полягає у створенні поетичної, патетичної або урочистої атмосфери. Наприклад, у романі «Чорна рада» архаїзми проявляються у формах дієслів («споглядати», «промовляти»), назв предметів («древко», «свита») та виразах («вельможа», «челядь») [3].

Для системного аналізу історизмів та архаїзмів у художньому тексті їх доцільно класифікувати за кількома критеріями:

За сферою значення:

- соціальні та політичні терміни – відображають устрої, інституції та статуси (гетьман, полковник, пани);
- побутові предмети та явища – описують речі та дії, які використовувалися в минулому (древко, ковчег, челядь);
- мовні форми та фразеологізми – старовинні граматичні конструкції та сталі вирази (вельможа, світити).

За ступенем застарілості:

- повністю застарілі – слова, що більше не використовують у сучасній мові (чернь, челядь);

- напівзастарілі – слова, що зберігаються у певних стилях або фразеологізмах (вельможа, древко);

- архаїчні форми сучасних слів – старовинні граматичні чи фонетичні форми (споглядати, промовляти).

За функціональним призначенням у тексті:

- інформаційні – виконують роль відтворення історичних реалій;
- естетичні – створюють художній ефект, колорит, атмосферу епохи;
- стилістичні – підкреслюють авторський стиль та індивідуальність мовлення персонажів [39].

Використання історизмів та архаїзмів у художньому тексті є одним із основних засобів створення авторського стилю та історичного колориту. Вони дозволяють: передати історичну достовірність (читач отримує уявлення про побут, політичні та соціальні реалії минулого), формувати мовностилістичну виразність (різноманітність лексики робить текст більш виразним і насиченим), підкреслити індивідуальний стиль автора через добір специфічних лексичних одиниць автор демонструє свою унікальну манеру письма, сприяти емоційно-естетичному впливу на читача (архаїчні та історичні слова викликають асоціативний ряд, допомагають створити певну атмосферу та передати настрій твору) [20].

У шкільному контексті вивчення історизмів та архаїзмів сприяє розвитку мовностилістичної та літературної компетенції учнів. Воно допомагає: ознайомити школярів з історико-культурним контекстом твору, навчити аналізувати стилістичні та лексичні особливості тексту, розвивати критичне мислення та уміння інтерпретувати художні образи, формувати естетичний та історичний світогляд учнів.

Використання історизмів та архаїзмів є невід'ємною частиною мовостилію української класичної літератури, що робить їх вивчення актуальним завданням для педагогів та літературознавців. Особливо це стосується творів П. Куліша, де лексика минулих століть відображає особливості козацької доби, соціальні конфлікти та культурний контекст того

часу, а також слугує важливим засобом формування національної самосвідомості.

Отже, історизми та архаїзми є ключовими мовними одиницями художнього тексту, що забезпечують відтворення історичного колориту та формування авторського стилю. Вони виконують комунікативну, інформаційну, естетичну та стилістичну функції, сприяючи розвитку мовностилістичної компетенції читачів. У шкільному навчанні їхнє системне вивчення дозволяє формувати у старшокласників уміння аналізувати художній текст, розуміти його історико-культурний контекст та оцінювати мовні засоби творчості автора.

1.3. Педагогічні аспекти використання історизмів та архаїзмів на уроках української літератури

Вивчення історизмів та архаїзмів у школі має не лише лінгвістичне, але й педагогічне значення, оскільки сприяє розвитку мовностилістичної, літературознавчої та історико-культурної компетентності учнів. Педагогічна робота з історизмами та архаїзмами полягає у систематичному ознайомленні учнів із застарілою лексикою, її функціями та значенням у художньому тексті, а також у формуванні умінь аналізувати мовні засоби автора та інтерпретувати історико-культурний контекст твору.

Головною метою роботи з історизмами та архаїзмами є розвиток у старшокласників умінь розпізнавати і пояснювати функції застарілої лексики у художньому тексті, а також формування уявлення про історичні реалії та авторський стиль. Основні педагогічні завдання включають: ознайомлення учнів із поняттями історизмів та архаїзмів, їхніми класифікаціями та прикладами в українській літературі; розвиток навичок аналізу художнього тексту на лексичному, стилістичному та семантичному рівнях; формування історико-літературної компетентності через інтеграцію знань про епоху, побут, соціальні відносини та культурний контекст; розвиток критичного

мислення та здатності до порівняння сучасної та історичної лексики, а також стимулювання естетичного сприйняття тексту та заохочення до творчої інтерпретації художніх образів [44].

Ефективне навчання історизмів та архаїзмів передбачає поєднання різноманітних методів і прийомів, що забезпечують комплексне засвоєння матеріалу та активну участь учнів у навчальному процесі. До них належать: лексичний аналіз тексту – виявлення, пояснення історизмів та архаїзмів, визначення їхнього значення, функцій та стилістичного забарвлення; історико-культурний коментар – пояснення соціальних, політичних та культурних реалій, що відображаються у використаній застарілій лексиці; порівняльний аналіз – зіставлення історизмів та архаїзмів із сучасними словами, визначення їхніх відтінків значення й стилістичних особливостей; дидактичні вправи – складання словників, таблиць, карток зі значенням і функціями історизмів та архаїзмів; виконання тестових і творчих завдань; робота в групах та дискусії – обговорення функцій і значення історичних слів у тексті, їхній вплив на художній образ та сприйняття твору. А також це може бути інтеграція з іншими предметами – поєднання уроків літератури з історією, культурологією та мовознавством для комплексного розуміння контексту [2].

Педагогічна практика демонструє, що найефективнішими формами роботи є інтерактивні та творчі методики, що дозволяють учням активно взаємодіяти з текстом і усвідомлювати функції історизмів та архаїзмів. До них належать: складання тематичних словників і глосаріїв – учні створюють власні списки історизмів та архаїзмів із поясненням значення і контексту використання, творчі завдання – складання коротких оповідань або діалогів із використанням історизмів і архаїзмів, відтворення епохального колориту, рольові ігри та сценічні вправи – відтворення епізодів твору з урахуванням мовного колориту, що допомагає засвоїти лексику у контексті, аналіз мовостилю персонажів – визначення, які історизми та архаїзми використовує

автор для створення характерів, та обговорення їхнього впливу на сприйняття героїв [11].

Для перевірки ефективності методів викладання історизмів та архаїзмів доцільно проводити педагогічний експеримент, який включає: визначення початкового рівня знань учнів про історичні слова, використання запропонованих методик у навчальному процесі, аналіз результатів засвоєння лексики, розуміння історико-культурного контексту та розвитку мовностилістичної компетенції. Така робота дозволяє: оцінити ефективність інтерактивних та дидактичних прийомів, виявити проблемні аспекти засвоєння історизмів та архаїзмів, сформулювати рекомендації для практичного використання на уроках української літератури.

Отже, педагогічне використання історизмів та архаїзмів є ключовим елементом вивчення мовостилю художнього тексту у школі. Воно сприяє розвитку мовностилістичної компетенції, формуванню історико-культурної обізнаності, критичного мислення та естетичного сприйняття літературних творів. Системна робота з історизмами та архаїзмами, поєднана з інтерактивними методами навчання та педагогічним експериментом, забезпечує ефективне засвоєння лексики, розуміння авторського стилю та історичного контексту, що є важливою складовою сучасного уроку української літератури.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити основні принципи вивчення мовостилю художнього тексту у шкільному курсі української літератури та окреслити ключові лінгвістичні категорії, що забезпечують формування художньої виразності твору. Ми встановили, що мовостиль є багатофункціональною системою, яка включає лексичні, граматичні, синтаксичні та фонетичні засоби мови і забезпечує реалізацію авторської інтенції, передачу сюжетного й емоційного змісту, а також створення художнього колориту тексту.

Особливу увагу приділено історизмам та архаїзмам, що виступають ключовими компонентами мовостилю української класичної літератури. Вони виконують низку функцій: інформаційну, комунікативну, естетичну та стилістичну, що дозволяє авторові не лише передати історичні реалії та соціально-побутовий контекст, а й створити індивідуальний стиль письма та атмосферу епохи. Класифікація історизмів та архаїзмів за сферою значення, ступенем застарілості та функціональним призначенням дає змогу систематизувати їхнє вивчення та забезпечити ефективну роботу з текстом у школі.

Системна робота з історизмами і архаїзмами сприяє розвитку мовностилістичної компетенції учнів, формуванню їхньої історико-культурної обізнаності, критичного мислення та естетичного сприйняття літературного твору. Найефективнішими методами є лексичний та стилістичний аналіз тексту, інтерактивні вправи, порівняльний аналіз, творча робота та рольові ігри. Використання цих методик у поєднанні з педагогічним експериментом дозволяє оцінити ефективність навчання та удосконалити методичні прийоми.

Отже, теоретичні положення, викладені у Розділі 1, створюють науково-педагогічну базу для подальшого аналізу мовостилю П. Куліша в романі «Чорна рада» та розробки ефективних методик вивчення історизмів і архаїзмів у шкільному курсі української літератури. Розуміння лексичних, стилістичних і функціональних особливостей історизмів та архаїзмів є необхідною передумовою для формування у старшокласників цілісного уявлення про художній текст та розвитку мовностилістичної компетенції.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА МОВНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ «ЧОРНА РАДА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

2.1 Лексико-фонетичні та граматичні особливості мовостилю Пантелеймона Куліша

Мовостиль Пантелеймона Куліша, як видатного представника української класичної літератури ХІХ століття, характеризується унікальною системою лексичних, фонетичних і граматичних засобів, що забезпечують не лише художню виразність, а й передачу історичного та соціокультурного контексту. Роман «Чорна рада» є прикладом застосування цих мовних засобів у творах автора, де кожне слово, синтаксична конструкція та фонетичний елемент сприяють створенню колориту епохи, формуванню образів персонажів та відображенню психологічних станів героїв [4, 28].

Лексика П. Куліша відзначається поєднанням сучасних на той час слів з історизмами, архаїзмами та фольклорними елементами, що надає тексту автентичності та стилістичної насиченості. Основні характеристики лексики роману [6]:

1. історичні та архаїчні слова – використання застарілих або специфічних для певної історичної доби слів дозволяє відтворити історичний колорит та соціальний устрій козацької України. Прикладами є: «чернь», «гетьман», «полковник», «дячок», «вельможа».

2. Фольклорні елементи – П. Куліш активно вживає прислів'я, приказки, пісенні та обрядові слова, що збагачує текст етнографічними і культурними відтінками та формує народну інтонацію.

3. Синонімічні ряди та епітети – автор широко застосовує синоніми та образні епітети, що підкреслюють емоційний стан персонажів та надають тексту художньої виразності. Наприклад, описи природи часто

супроводжуються багатством прикметників («похмуре небо», «бурі хвилі», «стародавній замок»).

4. Проблематика мовної точності та стилістичної диференціації – П. Куліш чітко розмежовує лексику персонажів залежно від їхнього соціального походження та освіти. Мова панівних верств відрізняється більш книжною та урочистою лексикою, тоді як мова простого народу включає народні слова, прислів'я, фольклорні конструкції [10].

Фонетична організація тексту П. Куліша спрямована на передачу звучання української мови та характеру персонажів. Основні фонетичні особливості включають:

- збереження архаїчних звукових форм – фонетичні варіанти, характерні для української мови XIX століття, наприклад, наголошені старовинні форми слів, що підкреслюють історичний колорит;
- використання асонансів, алітерацій та ритмічних повторів – ці прийоми створюють музичність тексту, впливають на емоційне сприйняття та сприяють художній виразності;
- відтворення діалектних і регіональних особливостей мови персонажів
- за допомогою фонетичних засобів П. Куліш відтворює різницю між соціальними групами та географічними зонами, що додає достовірності та живості діалогам [12]

Граматика тексту П. Куліша відзначається поєднанням архаїчних та сучасних для того часу конструкцій, що дозволяє автору передавати історичну автентичність, стилістичну виразність і психологічну достовірність персонажів. Основні особливості:

- архаїчні словозміни та форми дієслів – використання старовинних граматичних форм дієслів («споглядати», «промовляти», «сіяти») підкреслює епохальність твору та додає урочистості оповіді;
- складні синтаксичні конструкції – автор застосовує підрядні речення, інверсії, парцеляцію, що формує певний ритм оповіді, акцентує важливі думки та створює емоційне напруження;

– вживання дієслівних іменників та віддієслівних форм – ці форми дозволяють передавати дієвий стан предметів і явищ, надаючи тексту більшої динамічності та образності;

– морфологічні відтінки значення – у виборі граматичних форм Куліш часто відтворює соціальні, часові та емоційні аспекти подій, наприклад, використання множини або однини для позначення статусу колективу та індивіда, форм минулого часу для історичних описів.

Поєднання лексики, фонетики та граматики у романі «Чорна рада» забезпечує цілісність мовостилю П. Куліша та дозволяє виконати наступні функції: історико-колеритну (відтворює атмосферу козацької доби та соціальні реалії епохи), художньо-естетичну (сприяє формуванню образів персонажів, надає виразності описам природи та подій), психологічну (допомагає передати внутрішній стан персонажів через вибір лексики та граматичних конструкцій), комунікативну (забезпечує сприйняття тексту читачем, зокрема різних соціальних верств та діалектних особливостей персонажів).

Отже, лексико-фонетичні та граматичні засоби в романі «Чорна рада» є ключовими елементами мовостилю П. Куліша, що забезпечують гармонійне поєднання історичного, стилістичного та психологічного аспектів твору. Вивчення цих особливостей у шкільному курсі дозволяє учням розвивати мовностилістичну компетентність, аналізувати художні засоби твору та формувати історико-культурну обізнаність [26].

2.2 Використання історизмів та архаїзмів у романі П. Куліша «Чорна Рада»

Роман П. Куліша «Чорна рада» є класичним прикладом української літератури XIX століття, де історизми та архаїзми виступають не лише засобом відтворення історичного колориту, але й ключовим елементом авторського стилю. Використання застарілої лексики забезпечує

достовірність зображення соціальних і політичних реалій козацької доби, а також створює естетично виразний та психологічно насичений текст, що сприяє глибокому сприйняттю твору читачем [13].

Історизми у романі виконують комплекс функцій, які можна розподілити за кількома напрямками:

1. Інформаційно-пізнавальна функція. Історизми дозволяють відтворити соціальні та політичні реалії минулого, що є важливим для формування історико-культурного світогляду учнів. Наприклад, слова «гетьман», «полковник», «пани», «чернь» відображають структуру козацької державності та соціальні відносини, що панували у XVI–XVIII століттях.

2. Комунікативно-естетична функція – використання історизмів робить текст стилістично-насиченим та достовірним, сприяє формуванню у читача відчуття належності до зображуваної епохи. Вони також допомагають авторові передати психологічні особливості персонажів через мовні засоби, характерні для певного соціального прошарку.

3. Стилiстична функція – історизми підкреслюють урочистість, офіційність або давність подій, що описуються, і водночас виділяють авторський стиль. Наприклад, у діалогах панівної верстви часте вживання титулів і старовинних форм звертання («пане гетьмане», «дячок мій») створює відчуття історичної автентичності [27].

Архаїзми у романі виконують насамперед естетично-виразну та емоційно-психологічну функцію:

1. Передача історико-етнографічного колориту – архаїчні форми слів і виразів, наприклад, «челядь», «древко», «вельможа», відтворюють побутові та культурні реалії минулого. Вони дозволяють авторові створювати образну детальність та національний колорит твору.

2. Підкреслення стилістичної виразності – надають тексту поетичності, урочистості, ритмічної насиченості. Їхнє використання в описах природи, обрядових сцен або внутрішніх монологів героїв підсилює художній ефект та емоційне сприйняття читачем.

3. Соціальна диференціація мови персонажів – архаїчні та застарілі форми часто використовуються для передачі рівня освіти, соціального статусу та етнокультурної приналежності героїв, що дозволяє автору створити яскраву мовну палітру персонажів [8].

Аналіз тексту показує, що П. Куліш активно поєднує історизми та архаїзми зі складними синтаксичними конструкціями, що підкреслює стилістичну цілісність тексту. Наприклад, багатокомпонентні підрядні речення з використанням історизмів підсилюють урочистість та драматизм оповіді, тоді як короткі діалогові конструкції з архаїзмами передають живу народну мову та емоційну насиченість сцен [22].

Використання історизмів і архаїзмів у шкільному курсі літератури має важливе педагогічне значення. По-перше, розвиток мовностилістичної компетентності учнів – вивчення застарілої лексики сприяє розвитку навичок аналізу мовних засобів та стилістичної диференціації тексту. Формування історико-культурної обізнаності – учні отримують знання про соціальні, політичні та культурні реалії минулого. Розвиток критичного мислення та творчих здібностей – робота з історизмами та архаїзмами стимулює учнів до порівняння мовних форм, складання власних описів та інтерпретацій тексту.

Отже, аналіз історизмів та архаїзмів у романі «Чорна рада» показав, що ці лексичні одиниці є ключовими засобами формування мовостилію П. Куліша. Вони забезпечують історичну достовірність, створюють національний та соціокультурний колорит, підкреслюють індивідуальний стиль автора та надають тексту художньої виразності. Системне використання застарілої лексики у школі сприяє розвитку мовностилістичної компетентності учнів, формує їхнє історико-культурне мислення та підвищує рівень естетичного сприйняття літературного твору.

2.3 Стилiстичнi засоби передачi iсторичного колориту та авторської позицiї архаїзмiв у романі П. Куліша «Чорна Рада»

Роман П. Куліша «Чорна Рада» вирiзняється унiкальною системою стилiстичних засобiв, за допомогою яких автор передає iсторичний колорит, соціокультурний контекст та власну авторську позицію. Одним iз ключових iнструментiв цiєї системи є використання архаїзмiв, якi виконують як художньо-естетичну, так i концептуально-комунікативну функцію. Архаїзми у творі не просто вiдтворюють минуле, а стають засобом позиціонування автора щодо iсторичних подiй та персонажiв, формуючи у читача певне сприйняття епохи [19].

Архаїчні лексеми у романі виконують функцію створення iсторико-культурного середовища, що вiдтворює побут, звичаї та соціальнi взаємини козацької доби. Їх використання дозволяє читачевi: вiдчути реалії епохи (слова «челядь», «древко», «вельможа» передають особливості соціальної iєрархії, побутові деталі та статусні вiдмiнності мiж персонажами), оживити мовну палітру дiалогiв (архаїчні форми дiєслiв, звертання та iменники додають ритмічної й фонетичної автентичності, що робить мовлення героїв бiльш переконливим та «живим»), передати обрядовість та традиції (архаїзми у фразеологічних конструкціях i описах ритуалiв пiдкреслюють народні звичаї та етнографічні особливості, збагачуючи художній текст етнокультурними вiдтінками) [23].

П. Куліш використовує архаїчні форми для пiдкреслення власного оцiнного ставлення до iсторичних подiй i персонажiв. Авторська позиція проявляється у кількох аспектах:

– морально-оцiнна функція – через вибiр застарілої лексики П. Куліш акцентує увагу на положенні певних соціальних груп, проявляє співчуття або критичне ставлення до героїв та подiй. Наприклад, використання слова «чернь» не лише визначає соціальну категорію, але й вiдтiнює ставлення автора до низових верств населення.

– історична рефлексія – архаїзми дозволяють авторові дистанціюватися від сучасності і водночас оцінити минуле через критичну або аналітичну призму. Вибір старовинної лексики створює ефект історичної об'єктивності та урочистості;

– підкреслення психології та характеру персонажів – через архаїчні слова П. Куліш демонструє мовні особливості героїв залежно від їх освіти, соціального статусу та менталітету. Мова панівних верств насичена урочистими та книжними формами, тоді як народна мова включає фольклорні та архаїчні вирази [43].

П. Куліш поєднує архаїзми з різними стилістичними засобами, що посилює художню виразність тексту: інверсія та парцеляція – перестановка слів у реченні або поділ складного речення на кілька коротких частин дозволяє акцентувати увагу на важливих історичних деталях та створювати драматичний ефект; епітети та порівняння – архаїчні слова у поєднанні з образними епітетами («стародавній замок», «священний древко») підсилюють естетичне сприйняття та допомагають формувати атмосферу минулого часу; діалогові конструкції – архаїчні форми у репліках персонажів передають соціальні відмінності, освіту та походження персонажів, створюючи багатшарову мовну палітру тексту; ритмічні та фонетичні засоби – повтори, алітерації, асонанси, властиві архаїчним формам, роблять текст більш музичним, урочистим та образним.

Вивчення архаїзмів у шкільному курсі літератури має важливе педагогічне значення: формування історико-культурної компетентності – учні знайомляться з історичними реаліями, соціальними структурами та культурними традиціями минулого; розвиток мовностилістичних умінь – аналіз архаїзмів допомагає школярам визначати функції лексичних одиниць, оцінювати авторський стиль і засоби художньої виразності; підвищення естетичного та критичного сприйняття – робота з архаїзмами стимулює творче мислення та вміння інтерпретувати художній текст у різних аспектах; інтеграція з іншими навчальними дисциплінами – уроки української

літератури з акцентом на архаїзми можна поєднувати з історією та етнографією, що дозволяє учням комплексно сприймати епоху та культурний контекст [31].

Отже, стилістичні засоби, що включають архаїзми та історизми, у романі «Чорна рада», виконують функції: відтворення історичного колориту, формування авторської позиції щодо подій і персонажів, підкреслення психології та соціального статусу героїв, посилення художньої виразності та естетичного сприйняття тексту.

Використання архаїзмів дозволяє П. Кулішу створити цілісну художню картину минулого, що є важливою складовою його мовостилію. Педагогічний аналіз цих засобів у шкільному курсі сприяє розвитку мовностилістичної компетентності учнів, формуванню історико-культурної обізнаності та творчих навичок інтерпретації літературного твору, що робить їхнє вивчення актуальним і необхідним для сучасного уроку української літератури.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз мовостилію П. Куліша у романі «Чорна рада» дозволив визначити основні лексико-фонетичні, граматичні та стилістичні особливості його письма, а також з'ясувати роль історизмів та архаїзмів у формуванні художнього образу твору. Встановлено, що мовостиль П. Куліша відзначається високим рівнем лексичної насиченості, музичності та стилістичної диференціації, що забезпечує передачу історичного колориту та соціокультурного контексту козацької доби.

Лексико-фонетичні та граматичні засоби, використані автором, виконують комплекс функцій: історико-колеритну – створюють відчуття автентичності епохи через застарілі слова, фольклорні елементи, діалектні й регіональні особливості мови; художньо-естетичну – передають внутрішній стан персонажів, емоційний настрій подій та образність описів; психологічну – через вибір лексики та граматичних форм П. Куліш відтворює характерні риси та соціальний статус персонажів; комунікативну – сприяють

адекватному сприйняттю тексту читачем, дозволяють оцінити авторський стиль і позицію.

Особлива роль належить історизмам і архаїзмам, які не тільки відтворюють історичний побут і традиції, а й підкреслюють авторську позицію, оцінюють соціальні явища та моральні аспекти дій персонажів. Стилистичні прийоми, такі як інверсія, парцеляція, епітети, порівняння, ритмічні та фонетичні засоби, у поєднанні з архаїзмами та історизмами формують цілісний мовостиль П. Куліша, роблячи текст багат шаровим й емоційно насиченим.

Із точки зору педагогіки, результати аналізу підкреслюють, що вивчення мово стилю П. Куліша у школі є важливим засобом розвитку мовностилистичної компетентності учнів, формування історико-культурної обізнаності та розуміння соціально-політичного контексту епохи, підвищення критичного та творчого мислення, розширення навичок аналізу художніх засобів та інтерпретації тексту.

Отже, мовостиль П. Куліша у романі «Чорна рада» є складною і системною категорією, де кожен лексичний, фонетичний чи граматичний елемент сприяє створенню художнього образу, передачі історичного колориту та формуванню авторської позиції, а його дослідження є актуальним для методики викладання української мови та літератури в школі.

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ
ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЗМІВ ТА
АРХАЇЗМІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ НА ОСНОВІ РОМАНУ
«ЧОРНА РАДА»

3.1 Методика роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури

Вивчення історизмів та архаїзмів у шкільному курсі української літератури є важливою складовою формування мовної, культурної та історичної компетентності учнів. Цей процес сприяє не лише поглибленню знань із мови та літератури, а й вихованню патріотичних, моральних і естетичних цінностей, що є ключовими у сучасній освітній парадигмі. Особливо значущим у цьому аспекті є звернення до творчості Пантелеймона Куліша, зокрема його роману «Чорна рада», який насичений історичною лексикою, етнографічними деталями та архаїчними елементами, що створюють автентичний образ минулої епохи [40].

Теоретичні засади методики. Методика роботи з історизмами та архаїзмами у процесі вивчення української літератури, зокрема твору П. Куліша «Чорна рада», ґрунтується на комунікативно-діяльнісному та культурологічному підходах, що забезпечують цілісний розвиток учнів – від пізнання мовних явищ до усвідомлення їх культурно-історичної цінності. Такий підхід сприяє формуванню мовностилістичної, комунікативної, культурної та літературознавчої компетентностей, що є ключовими для сучасного освітнього процесу.

Комунікативно-діяльнісний підхід – передбачає активне залучення учнів до мовленнєвої діяльності. Історизми та архаїзми не розглядаються як пасивний матеріал для заучування, а як засіб пізнання культури та епохи, що вимагає їхнього практичного застосування у мовленні. Учні мають

можливість: інтерпретувати слова у контексті твору, добирати синонімічні сучасні відповідники, створювати власні висловлювання, у яких відображено розуміння семантики застарілих слів, аналізувати стилістичну роль історизмів і архаїзмів у побудові художнього тексту [7].

Таке навчання активізує мовленнєву діяльність, формує навички свідомого читання, аналітичного мислення та естетичного сприйняття художнього слова.

Культурологічний підхід – забезпечує зв'язок між мовою, історією та культурою народу. Робота з історизмами та архаїзмами в цьому аспекті має на меті не лише пояснення значень застарілих слів, а й відтворення історичного та духовного контексту епохи, у якій вони функціонували. Учитель має звертати увагу на: походження та історію появи певних понять (наприклад, «бунчук», «корогва», «гетьман»), культурні реалії, які вони позначають (традиції, суспільний устрій, побут, військова термінологія), роль таких одиниць у формуванні історичної пам'яті. Через культурологічний аспект учні усвідомлюють, що мова є не лише засобом комунікації, а й носієм національної ідентичності.

Основні методичні принципи роботи.

1. Принцип контекстності – застаріла лексика має вивчатися в органічному зв'язку з художнім контекстом. Розгляд історизмів і архаїзмів у межах конкретного тексту дозволяє глибше зрозуміти їхню функцію – створення історичного колориту, відтворення мовлення персонажів, вираження авторської позиції. Наприклад, під час аналізу роману «Чорна рада» учні можуть визначити, як слова «бунчук», «корогва», «сотник», «старшина» допомагають автору передати дух козацької доби, соціальну ієрархію та національний характер героїв. Контекстний аналіз спонукає школярів мислити аналітично, співвідносити мовні одиниці з історичними подіями, а не сприймати їх формально [35].

2. Принцип функціональності – передбачає розгляд історизмів і архаїзмів як частини мовної системи художнього твору, а не ізольованих

лексичних одиниць. Важливо, щоб учні усвідомлювали стилістичну функцію кожного слова – чи воно передає історичну достовірність, чи допомагає створити емоційне забарвлення, чи характеризує персонажа. Функціональний підхід також включає роботу з морфологічними формами (наприклад, архаїчні відмінкові закінчення, застарілі синтаксичні конструкції), що допомагає учням бачити еволюцію української мови в історичній перспективі.

3. Принцип інтерактивності – використання інтерактивних методів (дискусій, рольових ігор, групових завдань, творчих вправ) стимулює пізнавальну активність і самостійність учнів. Наприклад: створення лексичних карток історизмів із поясненнями та ілюстраціями, складання коротких діалогів у стилі доби, використовуючи застарілу лексику, інсценізація уривків із «Чорної ради» з поясненням функції історизмів, обговорення значення мови як джерела історичної пам'яті. Інтерактивність забезпечує емоційне залучення учнів у процес вивчення твору, формує навички комунікації та критичного мислення.

4. Принцип міжпредметних зв'язків – робота з історизмами та архаїзмами неможлива без інтеграції знань із історії, української мови, культури та літератури. Знання з історії допомагають зрозуміти соціально-політичні реалії, що відбиваються у лексиці. Українська мова дає інструменти для морфологічного й етимологічного аналізу. Курс культури та етнографії збагачує розуміння традицій, звичаїв, обрядів, пов'язаних із уживаними словами. Література дає можливість осмислити естетичне значення застарілої лексики у художньому контексті. Завдяки міжпредметним зв'язкам формується світоглядна цілісність, а учні сприймають слово не лише як лінгвістичну одиницю, а як носія історико-культурної інформації [16, 37].

Отже, методика роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури повинна поєднувати мовний, культурний, історичний і творчий аспекти, що сприяють цілісному розвитку особистості учня. Такий підхід дозволяє не лише засвоїти мовні факти, а й сформувати в учнів

глибоке розуміння мови як духовної основи нації та елемента культурної спадщини.

Етапи роботи над історизмами та архаїзмами. Методика роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури передбачає поетапну організацію навчальної діяльності, що забезпечує послідовне засвоєння учнями лінгвістичних, історико-культурних та літературознавчих знань. Вона має формувати не лише розуміння застарілої лексики, а й уміння інтерпретувати її як носія історичної пам'яті та засобу художнього вираження. У процесі роботи над романом «Чорна рада» доцільно виокремити чотири основні етапи: підготовчий, аналітичний, творчо-інтерпретаційний та узагальнювально-рефлексивний. Кожен із них має власну мету, завдання, форми та методи роботи, які взаємодоповнюють один одного [21].

1. Підготовчий етап. Метою є актуалізувати історико-культурні знання учнів, створити мотиваційне підґрунтя для вивчення мови та змісту роману, сформувати первинне уявлення про поняття історизм і архаїзм. На цьому етапі вчитель організовує вступну бесіду про історичний період, у якому відбуваються події роману – добу Руїни, становлення й занепад Гетьманщини, соціальну структуру українського суспільства XVII століття. Залучення історичних фактів і візуальних матеріалів (карти, портрети гетьманів, фрагменти історичних джерел) допомагає учням уявити побут, соціальні стосунки та культуру тогочасного народу. На цьому етапі також здійснюється: ознайомлення з теоретичними поняттями «історизм» та «архаїзм», з'ясування різниці між ними (наприклад, історизм – слово, що зникло разом із предметом, який воно позначало; архаїзм – слово, замінене новішим синонімом); порівняння з попередньо вивченими творами, де учні вже зустрічали застарілі слова (твори І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка тощо); створення словесного асоціативного поля навколо теми «Козацька доба в українській культурі» (учні називають слова, що асоціюються з цією епохою – «гетьман», «булава», «корогва», «зрада»,

«рада», «військо»). Цей етап має забезпечити емоційно-пізнавальну готовність до сприйняття художнього тексту, актуалізувати знання з історії та мови, створити основу для подальшого аналітичного осмислення.

2. Аналітичний етап. Провести поглиблений лінгвостилістичний аналіз історизмів, архаїзмів у тексті роману «Чорна рада», виявити їх змістові, структурні та функціональні особливості. На цьому етапі учні працюють безпосередньо з художнім текстом, виявляють застарілі слова, визначають їх значення, походження, стилістичну роль. Учитель організовує різні види діяльності, зокрема:

- лексичний аналіз – учні виписують незрозумілі слова з тексту, визначають їх лексичне значення за словником, виявляють, чи є вони історизмами чи архаїзмами. Наприклад: осавул, бунчук, гетьман, чигиринський, клейноди, куманець, свитка;

- контекстний аналіз – здійснюється з'ясування ролі історизмів у конкретному уривку – як вони впливають на атмосферу сцени, створюють історичний колорит, допомагають розкрити характери персонажів;

- стилістичний аналіз – визначається, як історизми й архаїзми виконують художню функцію у структурі тексту, тобто чи вони передають пафос оповіді, підкреслюють соціальний статус героїв або увиразнюють авторське ставлення до подій.

Доцільним є використання групової роботи: кожна група отримує певний уривок із роману й визначає в ньому історизми, пояснюючи їхню стилістичну роль. Також можна застосувати метод «знайди пару», де учні поєднують застаріле слово з його сучасним відповідником.

Аналітичний етап формує у школярів мовну спостережливість, уміння осмислювати лексичні явища у контексті та розуміти глибший смисловий підтекст авторського вислову.

3. Творчо-інтерпретаційний етап – розвиток творчих, комунікативних та аналітичних здібностей учнів через практичне застосування знань про історизми та архаїзми у власній діяльності. На цьому етапі учні виконують

різні творчі завдання, які передбачають не лише відтворення змісту, а й інтерпретацію художніх засобів: укладання словничків історизмів та архаїзмів із коротким поясненням, ілюстраціями або цитатами з тексту; створення карток «Мовний образ епохи», де візуалізуються поняття через малюнки, фотографії, історичні довідки та цитати з роману; інсценізація уривків роману, у яких використовується автентична лексика; порівняльний аналіз мови персонажів із сучасною українською мовою: які слова втратили актуальність, які збереглися у фольклорі чи діалектах. Виконання таких завдань стимулює емоційне залучення учнів, сприяє формуванню естетичного смаку, розвиває навички усного та писемного мовлення.

4. *Узагальнювально-рефлексивний етап* – систематизувати набуті знання та сформулювати цілісне уявлення про роль історизмів і архаїзмів у художньому тексті та їх значення у збереженні історичної пам'яті. На цьому етапі учні: підсумовують результати своєї роботи, формують висновки про функції застарілої лексики у створенні історичного колориту та виявленні авторської позиції; беруть участь у дискусіях і круглому столі, де обговорюють питання: «Чи можлива історична достовірність без мови епохи?», «Як би сприймався роман без архаїзмів та історизмів?»; виконують підсумкові творчі завдання: написання есе «Мова як душа народу в романі «Чорна рада»», підготовка рефератів або презентацій; складають тематичні тести для перевірки засвоєного матеріалу [30].

Рефлексивна діяльність допомагає учням усвідомити власні результати навчання, розвинути критичне мислення, сформулювати емоційно-ціннісне ставлення до історії та мови.

Отже, запропонована система роботи над історизмами та архаїзмами забезпечує поетапний розвиток пізнавальної, аналітичної та творчої активності учнів. Вона поєднує історичний, лінгвістичний та культурологічний компоненти, що сприяє не лише кращому засвоєнню змісту роману П. Куліша «Чорна рада», а й вихованню поваги до української мови як до історико-культурної спадщини народу.

Методичні прийоми та форми роботи. У процесі вивчення історизмів і архаїзмів на матеріалі роману П. Куліша «Чорна рада» важливо використовувати різноманітні методичні прийоми та форми роботи, які сприяють активному засвоєнню лексичного матеріалу, розвитку мовленнєвих умінь учнів і формуванню цілісного уявлення про історико-культурний контекст твору.

1. Словникова робота – цей прийом є базовим і спрямований на формування у школярів уміння тлумачити та осмислювати значення застарілих слів у контексті. Учні працюють із текстом, виписують історизми й архаїзми, визначають їх значення за тлумачними або історичними словниками. Результатом може стати створення тематичних міні-словників або лексичних карток, у яких зазначається: слово, сучасний відповідник, контекст уживання, функція у творі. Учитель заохочує учнів до самостійної роботи з лексикографічними джерелами, що сприяє розвитку навичок дослідницької діяльності. Для молодших класів доцільно використовувати візуальні матеріали (ілюстрації, таблиці, комікси), які допомагають краще запам'ятати значення старовинних понять.

2. Порівняльний аналіз – важливо показати учням, що історизми й архаїзми є характерною рисою не лише творчості П. Куліша, а й усієї української класичної літератури. Порівняльний аналіз передбачає зіставлення застарілої лексики, ужитої в «Чорній раді», із подібними словами в інших творах – наприклад, у «Енеїді» І. Котляревського, «Гайдамаках» Т. Шевченка, «Кайдашевій сім'ї» І. Нечуя-Левицького. Такий підхід допомагає з'ясувати, як різні автори використовували архаїчні мовні форми для відтворення національного колориту, історичної доби та мовлення персонажів. Учні можуть створити порівняльні таблиці або презентації, у яких відображають лексичні, стилістичні й семантичні особливості історизмів у різних письменників [1].

3. Інтерактивні методи навчання – забезпечує активну участь кожного учня у процесі пізнання. Найефективнішими є такі методи: «мзковий штурм»

– учні колективно добирають якомога більше прикладів історизмів і архаїзмів, пояснюючи їхнє значення; «асоціативне коло» – створення асоціативних зв’язків між старовинним словом і його сучасним тлумаченням, історичним фоном, подіями чи героями твору; «лексичне дерево» – побудова схеми, де корінь символізує поняття «історична епоха», гілки – тематичні групи лексики (військова, побутова, релігійна тощо), а листя – конкретні слова. Застосування таких методів не лише активізує пізнавальну діяльність, а й розвиває мовленнєву компетентність і критичне мислення учнів.

4. Робота в групах – створює умови для співпраці, взаємонавчання і глибшого засвоєння матеріалу. Учні можуть: складати карти змістових зв’язків між історизмами, подіями роману та героями; готувати міні-проекти на тему «Мовна палітра епохи П. Куліша»; аналізувати певний епізод твору, визначаючи роль застарілої лексики у відтворенні атмосфери доби. Такий формат дозволяє кожному учаснику відчувати себе дослідником, відповідальним за власний внесок у спільний результат.

5. Творчі завдання – сприяють розвитку уяви, мовленнєвих навичок і відчуття стилю. Учня можна запропонувати: написати мініатюру, щоденниковий запис або лист від імені героя, використовуючи архаїчну лексику; створити ілюстрований словник історизмів; перекласти уривок твору сучасною мовою або навпаки – сучасний текст стилізувати під мову XVII століття; записати аудіовиставу або відеофрагмент із використанням лексики П. Куліша. Такі завдання допомагають учням не лише краще запам’ятати слова, а й відчувати емоційно-естетичну цінність української мови минулих епох.

6. Ігрові технології робить навчання цікавим і динамічним. Найпопулярнішими є такі ігри: «Хто я?» – учень отримує картку з іменем персонажа й повинен описати себе, використовуючи характерні архаїзми, щоб інші здогадалися, хто це; «Мовне лото» – учні поєднують старовинні слова з їх сучасними відповідниками або ілюстраціями; «Історичний квест» – виконання завдань, пов’язаних із пошуком історизмів у тексті, тлумаченням і

поясненням їх ролі. Ігрові методи особливо ефективні на уроках узагальнення та повторення матеріалу, адже поєднують навчальну, розвивальну й виховну функції.

Отже, застосування різних методичних прийомів і форм роботи під час вивчення історизмів і архаїзмів у романі «Чорна рада» сприяє формуванню у школярів глибокого розуміння історичної доби, розвиткові мовної та культурної компетентності, а також вихованню шанобливого ставлення до національної мовної спадщини. Такі підходи роблять процес навчання не лише змістовним, а й творчо насиченим, мотивуючи учнів до подальшого пізнання української культури та літератури [14].

Психолого-педагогічні аспекти. Вивчення історизмів і архаїзмів у шкільному курсі української літератури, зокрема на матеріалі роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада», має глибоке психолого-педагогічне значення. Цей процес не лише розвиває мовну компетентність учнів, а й сприяє формуванню їхньої національної свідомості, ціннісних орієнтацій і культурної ідентичності [45].

1. Урахування вікових особливостей учнів. Методика викладання повинна спиратися на психологічні особливості різних вікових груп, адже сприйняття та розуміння старовинної лексики суттєво відрізняються у середній і старшій школі. Учні середньої школи (5–8 класи) мають переважно наочно-образне мислення. Вони краще засвоюють матеріал через конкретні приклади, візуальні образи, емоційно забарвлені тексти. Для цієї вікової категорії ефективними є методи наочності, гри, порівняння, створення ілюстрацій до застарілих слів, рольові ігри, інтерактивні вправи («Хто я?», «Мовне лото»). Вони дозволяють зробити процес пізнання мови живим і цікавим, сприяючи мимовільному запам'ятовуванню лексики. Учитель може залучати художні засоби (малюнки, історичні карти, музичний супровід, уривки з фільмів), щоб допомогти учням уявити побут, одяг, зброю, суспільні відносини епохи, у якій вживалися ті чи інші історизми.

Старшокласники (9–11 класи) володіють більш розвиненим абстрактно-логічним мисленням і здатністю до аналізу мовних явищ. Тому в роботі з ними доцільно застосовувати аналітичні, дослідницькі та порівняльні методи, спрямовані на осмислення функцій історизмів і архаїзмів у художньому тексті. Учні можуть проводити самостійні міні-дослідження, аналізуючи, як старовинна лексика впливає на створення історичного колориту, характерів персонажів, авторського стилю. Для старшокласників також ефективними є проектна діяльність, дискусії, есе, порівняльний аналіз творів різних епох, що розвивають критичне мислення та вміння формулювати власну оцінку мовних явищ [17].

2. Розвиток пізнавальної активності та емоційного сприйняття. Застаріла лексика часто викликає у школярів труднощі через свою незвичність, тому важливо, щоб учитель перетворив роботу з нею на емоційно насичений процес. Для цього застосовуються: асоціативні вправи (пошук сучасних аналогів старовинних понять, складання асоціативних карт); лексичні ігри («Вгадай слово», «Живі слова минулого»); театралізовані сценки за мотивами роману «Чорна рада», у яких учні використовують автентичну лексику; аудіо- та відеопроєкти, що допомагають відчувати звучання та мелодику старовинної мови. Такі методи активізують увагу, викликають зацікавлення до художнього слова, сприяють розвитку емоційного інтелекту – важливого чинника формування гуманістичного світогляду.

3. Виховний потенціал роботи з історизмами та архаїзмами. Робота з архаїчною лексикою має не лише навчальну, а й глибоку виховну функцію. Через мову минулого учні долучаються до культурної та духовної спадщини українського народу, усвідомлюють тяглість історичного розвитку мови і нації, розуміють, що кожне слово є носієм пам'яті поколінь. На уроках учитель може наголошувати, що такі слова, як бунчужний, обоз, осавул, шабля, гетьман, кобза, – не просто мовні артефакти, а символи епохи, що відображають світогляд, мораль і побут українців XVII століття.

Знайомство з історизмами сприяє: вихованню національної самосвідомості; формуванню шанобливого ставлення до культурної спадщини; розвитку почуття гордості за рідну мову; розумінню морально-етичних цінностей минулих поколінь. Таким чином, мовне навчання набуває виховного змісту, допомагаючи учням відчувати себе спадкоємцями національної культури.

4. Особистісно орієнтований підхід – психолого-педагогічно обґрунтована методика вивчення історизмів і архаїзмів передбачає урахування індивідуальних особливостей учнів – рівня мовної підготовки, пізнавальних інтересів, стилю мислення. Учитель має створювати умови для самовираження і творчості: пропонувати диференційовані завдання (для сильніших учнів – дослідницькі); заохочувати самостійний пошук прикладів архаїзмів у сучасній мові (у фольклорі, піснях, художніх текстах); підтримувати ініціативу та креативність, створюючи позитивний емоційний клімат на уроці.

5. Формування ціннісних орієнтацій – через осмислення мови епохи учні вчаться сприймати історію не як абстрактний набір подій, а як живий процес, у якому відображене життя, віра, боротьба та світогляд предків. Це сприяє формуванню ціннісного ставлення до минулого, розвитку морально-етичних якостей, патріотизму, громадянської свідомості.

Психолого-педагогічні аспекти викладання історизмів і архаїзмів у школі полягають у поєднанні інтелектуального, емоційного та виховного впливів на учнів. Урахування вікових особливостей, застосування наочних, аналітичних і творчих методів, а також використання виховного потенціалу мови минулого робить процес вивчення твору П. Куліша «Чорна рада» не лише пізнавальним, а й глибоко особистісним. Такий підхід формує цілісну мовно-культурну особистість, здатну розуміти історичну спадщину свого народу та цінувати силу рідного слова [18].

Роль учителя та навчально-методичного забезпечення. У процесі вивчення історизмів і архаїзмів на матеріалі роману Пантелеймона Куліша

«Чорна рада» провідна роль належить учителеві української літератури, який виступає не лише джерелом знань, а й посередником між художнім текстом та учнем, організатором пізнавальної діяльності і вихователем культурної свідомості. Від рівня його професійної компетентності, методичної майстерності, творчого підходу залежить ефективність сприйняття учнями художнього тексту, розуміння історичного контексту й досягнення глибинного змісту авторського слова [32].

1. Професійна роль учителя – має виступати керівником процесу літературно-мовного пізнання, який: спрямовує пізнавальну діяльність учнів, допомагаючи їм не лише запам'ятати архаїчні слова, а й усвідомити їх художню, культурну та історичну цінність; створює умови для розвитку критичного мислення, формує вміння аналізувати мовні явища в контексті історії та культури; підтримує інтерес до національної літератури, демонструючи її зв'язок із життям і сучасністю; виховує ціннісне ставлення до мови як до духовного надбання народу. Професійно підготовлений учитель уміє поєднувати традиційні форми навчання (читання, аналіз тексту, словникова робота) з інноваційними технологіями, такими як інтерактивне моделювання, цифрові ресурси, візуалізація мовних і культурних явищ.

Крім того, педагог має виступати модератором діалогу між епохами, допомагаючи учням побачити у старовинних словах не лише архаїчну форму, а живе свідчення духовного досвіду українського народу.

2. Використання сучасних методичних ресурсів. Сучасна освіта вимагає активного залучення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) до процесу навчання. У роботі над історизмами та архаїзмами це відкриває широкі можливості для інтерактивного й візуального засвоєння матеріалу. До найефективніших методичних ресурсів належать: мультимедійні презентації – допомагають ілюструвати історичні події, одяг, зброю, побут козацької доби, пояснюють походження та значення старовинних слів. Презентації можуть включати уривки з тексту, ілюстрації до образів героїв, а також схеми лексичних зв'язків. Електронні словники та онлайн-платформи

(наприклад, Словники України online, Lingvo, Wordwall, LearningApps) – дають змогу учням самостійно шукати тлумачення архаїзмів, порівнювати їх із сучасними відповідниками, виконувати інтерактивні завдання, кросворди та тести. Цифрові карти та хронологічні стрічки – допомагають розмістити історизми у часовому та просторовому контексті, відтворюючи географію козацької України, описану Кулішем. Візуальні засоби навчання – художні ілюстрації, комікси, плакати, схеми, що відтворюють атмосферу епохи та підсилюють емоційне сприйняття тексту. Відео- та аудіоматеріали – фрагменти екранізацій роману, читання уривків із правильним відтворенням старовинної лексики, тематичні відеоекскурсії з історичних музеїв України.

Таке поєднання класичних і цифрових форм роботи сприяє розвитку візуального та аудіального мислення, підтримує мотивацію до навчання і робить процес вивчення архаїчної лексики більш наочним, інтерактивним і доступним.

3. Навчально-методичне забезпечення уроків. Комплексне навчально-методичне забезпечення вивчення роману «Чорна рада» має включати як традиційні, так і інноваційні засоби навчання: таблиці класифікації історизмів і архаїзмів, де слова розподіляються за тематичними групами (військові, побутові, суспільно-політичні, релігійні тощо). Такі таблиці можна використовувати для систематизації знань, повторення або узагальнення матеріалу. Історико-географічні карти козацької України – допомагають учням простежити географію подій роману, зрозуміти територіальний поділ Гетьманщини, що сприяє глибшому осмисленню історичних реалій. Довідкова література та словники застарілої лексики (наприклад, Словник української мови XVI–XVII ст., Історичний словник української мови, Етимологічний словник української мови), які забезпечують наукову достовірність аналізу. Художні ілюстрації, схеми, інфографіка, комікси – дозволяють створити уявлення про побут, одяг, зброю, соціальну ієрархію, відтворену у творі, що особливо важливо для учнів із візуальною домінантою сприйняття.

Навчальні посібники та методичні рекомендації (зокрема сучасні видання Міністерства освіти і науки України, розробки уроків із платформи «Всеосвіта», «На урок», «Інтерактивна школа») – допомагають педагогам розробляти власні навчальні сценарії, інтегруючи теоретичний матеріал з практичною діяльністю учнів.

4. Формування професійної компетентності вчителя. Ефективне використання методичних засобів передбачає постійне вдосконалення професійної майстерності вчителя. Педагог має бути не лише фахівцем у галузі літературознавства, а й володіти сучасними технологіями навчання, методиками розвитку критичного мислення, засобами формування міжпредметних зв'язків. Важливими складовими його компетентності є: уміння адаптувати навчальний матеріал до вікових можливостей учнів; здатність використовувати міжпредметну інтеграцію (поєднання літератури, історії, мови, культури); володіння навичками мультимедійної презентації матеріалу; уміння організовувати дослідницьку, групову, проектну роботу.

Учитель має стати мотиватором пізнання, який допомагає учням не лише засвоїти мовний матеріал, а й прожити історію разом із героями твору, відчувати живий зв'язок між минулим і сучасністю.

Роль учителя у процесі вивчення історизмів і архаїзмів на матеріалі роману П. Куліша «Чорна рада» є визначальною. Саме він створює умови для активного та усвідомленого пізнання мови минулих епох, поєднуючи традиційні методи викладання з інноваційними технологіями. Раціональне використання навчально-методичного забезпечення – від словників і таблиць до інтерактивних платформ і мультимедійних засобів – робить уроки не лише інформативними, а й захопливими, сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про історичний розвиток української мови та культури [34].

Отже, методика роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури, зокрема під час вивчення роману «Чорна рада» П. Куліша, сприяє комплексному розвитку мовної, літературознавчої, історичної та культурологічної компетентності учнів. Така робота забезпечує:

поглиблення знань про історичний контекст твору; формування вмінь лінгвістичного та стилістичного аналізу; розвиток мовного чуття і художнього сприйняття тексту; виховання національної свідомості та патріотичних почуттів. Застосування інтерактивних, творчих і міждисциплінарних методів робить процес вивчення застарілої лексики змістовним, емоційним і результативним, що відповідає сучасним вимогам до викладання української літератури в школі.

3.2 Практичні завдання при роботі з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури

Практична робота з історизмами та архаїзмами є невід’ємною складовою уроків української літератури, оскільки вона дозволяє не лише засвоїти лексичний матеріал, а й формує мовну, історичну та культурну компетентність учнів. На матеріалі роману П. Куліша «Чорна рада» педагог може застосовувати низку практичних завдань, спрямованих на систематизацію знань, розвиток аналітичних та творчих навичок, а також на виховання поваги до мовної та історичної спадщини.

1. *Лексико-аналітичні завдання* – є основою роботи з історизмами та архаїзмами, оскільки спрямовані на формування у школярів здатності розуміти значення застарілих слів, визначати їх функцію в художньому тексті та оцінювати стилістичний ефект, який вони створюють. Цей тип завдань поєднує мовну, літературознавчу та історичну складові, забезпечуючи глибоке сприйняття художнього твору та розвиток мовної компетентності. До них належать:

– виписування історизмів і архаїзмів з тексту роману – учні здійснюють цілеспрямований пошук застарілих слів у тексті роману П. Куліша «Чорна рада», фіксуючи їх у спеціальних таблицях або зошитах. Одразу після виписування слід проводити класифікацію лексики за тематикою, що дозволяє систематизувати знання і простежити закономірності вживання слів

у різних сферах життя: військова справа – терміни, що відображають козацьку організацію, військові звання, озброєння та тактику: осавул, бунчужний, шабля, обоз, підстароста; побутові та господарські терміни – слова, що описують предмети, життєві умови та заняття людей: черевики, дрантя, мисник, хлібороб; соціальні відносини та державний устрій – лексика, що відображає ієрархію суспільства, звичаї та права: гетьман, старшина, полковник, сотник; релігійні поняття – терміни, пов’язані з церковним життям та духовною культурою: церковник, причастя, святиця.

Такий підхід дозволяє створити цілісну картину мовного середовища епохи, зрозуміти соціокультурні особливості героїв і сприяє формуванню історичного світогляду учнів.

– контекстний аналіз лексичних одиниць – після виписування словникового матеріалу учні виконують контекстний аналіз, тобто досліджують, як конкретне слово функціонує у реченні або в уривку твору. Основними завданнями цього етапу є: визначення ролі слова у реченні – чи є воно підметом, присудком, означенням, чи виконує емоційно-виразну функцію; оцінка впливу на створення історичного колориту – за допомогою контекстного аналізу учні вчаться помічати, як архаїзми та історизми формують атмосферу минулої епохи, відтворюють побут і моральні цінності героїв; характеристика персонажів через мову – визначення, як староукраїнська лексика передає соціальний статус, освіченість, характер і моральні якості героїв; виявлення авторської позиції – аналіз контексту допомагає учням зрозуміти, як П. Куліш за допомогою історизмів і архаїзмів підкреслює певні суспільні явища, моральні конфлікти, ставлення до минулого [9].

Контекстний аналіз розвиває аналітичне мислення, допомагає учням навчитися не ізольовано сприймати слова, а розглядати їх у системі художнього тексту та культурного контексту.

– етимологічні вправи – дозволяють учням дослідити походження застарілих слів, простежити їх історичні шляхи та порівняти з сучасними

відповідниками. Наприклад: слово *осавул* походить від польського *osaul*, означає військове звання; *бунчужний* – від *бунчук*, символ військової влади; *шабля* – меч із вигнутою клинковою частиною, що вживався козаками.

Виконання етимологічних вправ сприяє розвитку логічного мислення, розширює історичний кругозір учнів і дозволяє їм відчувати живу історію мови, усвідомити взаємозв'язок української лексики з іншими мовами та культурами.

– створення міні-словничків історизмів та архаїзмів – на основі проведеної лексико-аналітичної та етимологічної роботи учні формують особисті міні-словнички, куди заносять: слово у староукраїнській формі; сучасний відповідник; тлумачення значення; приклад використання слова в тексті роману; примітки про стилістичну функцію (підкреслення історичного колориту, передача соціального статусу героя, формування авторської оцінки) [15].

Такі словнички є корисним інструментом для повторення, систематизації знань і подальшого використання на уроках, у творчих завданнях та контрольних роботах. Крім того, вони допомагають учням самостійно аналізувати текст, розвивати пам'ять, увагу та навички письмової роботи.

Отже, лексико-аналітичні завдання дозволяють учням системно засвоювати історичну та мовну інформацію, формують критичне і творчо-аналізуюче мислення, сприяють розвитку мовної чутливості та історико-культурної компетентності. Виконання таких завдань забезпечує глибоке розуміння художнього тексту, дозволяє відчувати історичний колорит епохи, а також сприяє вихованню шанобливого ставлення до мови та культури українського народу.

2. *Практика порівняльного аналізу* є важливою складовою методики роботи з історизмами та архаїзмами, оскільки вона дає змогу поглибити знання учнів про історичний розвиток української мови, розкрити індивідуальність авторського стилю та зрозуміти еволюцію лексичного

складу. Такий вид діяльності вчить школярів мислити аналітично, порівнювати мовні явища у часовому й культурному аспектах, робити власні висновки про роль архаїзмів і історизмів у формуванні художнього світу письменників. До неї належать:

– порівняння лексики П. Куліша з творами інших класиків української літератури. Одним із найефективніших видів роботи є зіставлення мовостилю Пантелеймона Куліша з творчістю інших письменників його доби чи попередніх етапів розвитку української літератури – І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького. Учитель пропонує учням порівняти тексти з точки зору використання архаїзмів та історизмів, визначивши: кількість та частотність вживання застарілої лексики; типи історизмів (військові, побутові, релігійні, соціально-політичні); емоційно-естетичну функцію цих слів у тексті; ставлення автора до історичного минулого – ностальгійне, героїзоване чи критичне. Наприклад, у творах І. Котляревського («Енеїда») архаїзми часто мають жартівливий, пародійний характер, підкреслюють народний колорит і національну самобутність. У Т. Шевченка застаріла лексика, навпаки, набуває урочисто-піднесеного, біблійного відтінку, підсилюючи морально-етичний пафос. П. Куліш, натомість, використовує історизми для створення достовірного мовного тла епохи, відтворює колорит козацької доби, поєднуючи документальність із художністю.

Порівняльні вправи можуть набувати форми таблиці, діаграми або колективного обговорення, де учні знаходять спільні тенденції та відмінності у мовних засобах. Така робота допомагає глибше усвідомити індивідуальність авторського стилю й розвиває навички порівняльного аналізу тексту [41].

– складання таблиць відповідників між староукраїнськими словами та сучасною лексикою в яких учні відображають еволюцію української лексики – від старовинних форм до сучасних. Учні можуть також порівнювати лексичні особливості різних творів за аналогічним принципом. Наприклад, слово гетьман у Куліша має конкретне політичне значення, тоді як у

Шевченка воно нерідко набуває символічного змісту – уособлення національного лідера, носія ідеї свободи. Такі таблиці розвивають системне мислення, допомагають учням побачити мовну спадкоємність поколінь і усвідомити, що мова – це не лише засіб спілкування, а й носій історичної пам'яті.

– аналіз мовних образів персонажів – особливо цінним у методичному плані є порівняльний аналіз мови персонажів роману «Чорна рада», який дає змогу учням виявити соціальні, культурні й психологічні риси героїв через їхню лексику. У романі П. Куліша мовлення кожного героя – виразник його суспільного становища та світогляду: старшина (наприклад, полковники, гетьмани) говорить урочисто, із використанням історизмів та церковнослов'янізмів, що підкреслює їхню владність і високий статус; прості козаки та міщани вживають розмовну, народну лексику, з притаманними діалектизмами та фразеологізмами, які передають природність і життєвість мови; представники старшого покоління говорять більш архаїчно, тоді як молодші персонажі користуються вже частково оновленими мовними формами, що відображає динаміку мовного розвитку.

Для аналізу вчитель може запропонувати такі завдання: знайти цитати, у яких проявляється мовна відмінність між героями; визначити, як автор через мову розкриває моральні та соціальні риси персонажів; порівняти мову героїв Куліша з мовленням героїв інших творів, наприклад, Нечуя-Левицького («Кайдашева сім'я») чи Шевченка («Гайдамаки»). Таке порівняння розвиває у школярів уміння аналізувати характер і мотиви персонажів через мовні засоби, формує навички інтерпретації художнього тексту та розуміння ролі мови як художнього інструмента.

Практика порівняльного аналізу сприяє поглибленню мовно-історичних знань учнів, розвитку їхнього естетичного смаку та аналітичного мислення. Вона формує вміння бачити зв'язок між мовою і часом, усвідомлювати, як через лексику письменники різних епох відтворювали дух народу та його історію. Робота такого типу не лише підвищує інтерес до

української літератури, а й сприяє формуванню мовної та культурної ідентичності школярів, виховуючи в них повагу до мовної спадщини та національної традиції.

3. *Інтерактивні завдання* – є одними з найефективніших засобів формування пізнавальної активності учнів, розвитку їхнього мовного чуття та творчого мислення. Застосування таких форм роботи під час вивчення історизмів і архаїзмів у романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада» дозволяє зробити процес пізнання не лише змістовним, а й емоційно привабливим, стимулюючи учнів до самостійного відкриття нових мовних знань.

– мозковий штурм – учні об’єднуються в групи та отримують завдання – знайти в уривку з роману якомога більше історизмів і архаїзмів. Наприклад, під час аналізу епізодів, де описано козацьку раду, учні можуть виписувати слова на позначення соціальних станів («отаман», «осавул», «гетьман», «сотник»), зброї («шабля», «пернач», «спис»), побуту («свита», «кобеняк», «шапка»). Далі результати обговорюються в класі, учитель допомагає уточнити значення знайдених слів, їх стилістичне навантаження та походження. Така форма роботи активізує увагу, розвиває навички співпраці, критичного мислення та вміння аргументувати власні висновки.

– лексичне дерево – учні візуалізують зв’язок між епохою та мовою, створюючи «лексичне дерево». У центрі («корінь») записується поняття «історична епоха – доба Гетьманщини», від нього відходять «гілки» – тематичні групи (військова лексика, побутова, соціальна, релігійна), а «листя» символізують конкретні історизми й архаїзми. Цей прийом допомагає структурувати велику кількість мовного матеріалу, виявити семантичні зв’язки між словами, зрозуміти, як через лексику автор формує мовний образ історичної доби.

– асоціативне коло – цей метод спрямований на розвиток асоціативного мислення й глибше усвідомлення лексичних значень. Учні обирають кілька архаїчних слів (наприклад, вельможа, пернач, світлиця, почет) і в групах створюють асоціативні ланцюги – які образи, історичні події, літературні

персонажі або предмети побуту вони викликають. Потім ці асоціації презентуються у вигляді коротких усних виступів або міні-презентацій. Така робота сприяє кращому запам'ятовуванню старовинної лексики, формує зв'язок між словом і культурно-історичним контекстом.

– мовне лото – гра «мовне лото» поєднує елемент змагання з навчальною метою. Учням роздаються картки двох типів: на одних записано старовинні слова, на інших – їх сучасні відповідники або малюнки, що ілюструють значення. Завдання полягає у швидкому й правильному поєднанні пар. Ускладненим варіантом може бути лото, де учні мають визначити не лише значення, а й групу, до якої належить слово (історизм чи архаїзм). Цей метод сприяє активному засвоєнню лексичного матеріалу, розвиває увагу, мовну інтуїцію, підсилює інтерес до вивчення староукраїнської культури.

Переваги інтерактивних завдань: формують мовну компетентність учнів через діяльнісний підхід; стимулюють інтерес до української мови та історії; сприяють формуванню міжпредметних зв'язків (історія, культура, література); забезпечують ефективне засвоєння навчального матеріалу через емоційне залучення.

Таким чином, інтерактивні завдання під час вивчення історизмів і архаїзмів у «Чорній раді» П. Куліша не лише урізноманітнюють навчальний процес, а й допомагають учням глибше зрозуміти історичний контекст, мовну своєрідність твору та значення слова як носія культурної пам'яті.

4. Творчі завдання – є важливою складовою методики вивчення історизмів і архаїзмів, оскільки вони активізують емоційно-ціннісне ставлення учнів до мови, сприяють розвитку їхньої уяви, мовного чуття, комунікативних навичок і здатності до художнього самовираження. Під час виконання творчих завдань школярі не лише відтворюють засвоєний матеріал, а й застосовують його у власній мовній діяльності, що сприяє глибшому осмисленню ролі слова в літературному тексті.

– написання мініатюр, щоденникових записів або листів від імені героїв. Учні пропонується створити невеликі письмові роботи – листи, щоденникові нотатки, роздуми або спогади від імені персонажів роману («лист Петра Шраменка до батька», «щоденник Кирила Тура», «сповідь гетьмана Брюховецького» тощо). Обов'язковою умовою є використання кількох історизмів і архаїзмів. Така форма роботи не лише стимулює мовну активність, а й розвиває емпатію, вміння занурюватися у внутрішній світ героїв, розуміти історичний контекст і психологічну мотивацію персонажів. Учитель може оцінювати не лише мовну точність, а й глибину розуміння образу.

– інсценізація уривків роману – розігрування сцен із «Чорної ради» з автентичними репліками персонажів є одним із найефективніших засобів формування мовної компетентності. Під час підготовки до інсценізації учні працюють над вимовою, інтонацією, значенням архаїчних слів, добирають костюми або символічні елементи, що передають дух епохи. Така діяльність перетворює урок на творчу лабораторію, де мова оживає, а учні наочно відчують ритм, звучання та емоційну насиченість староукраїнської лексики. Інсценізація сприяє розвитку комунікативних і акторських здібностей, умінню працювати в команді, виховує повагу до історичної спадщини.

– створення ілюстрованих карток «Мовний образ епохи». Учні добирають слова-історизми чи архаїзми, створюють до них короткі пояснення і доповнюють малюнками або колажами, що візуально передають зміст слова (наприклад: пернач – символ влади отамана; свита – традиційний верхній одяг козаків). Такі картки можна використовувати як навчальні постери, для оформлення мовних куточків або як елементи настільної гри. Цей метод поєднує словесне та візуальне сприйняття, допомагає учням краще запам'ятовувати лексику, розвиває художній смак і креативність.

– складання діалогів між персонажами з контрастним поєднанням сучасної та староукраїнської лексики. Учні створюють короткі сценки або діалоги, у яких один герой говорить сучасною українською мовою, а інший –

архаїчною. Наприклад, розмова між сучасним школярем і козаком XVII століття, або зустріч Петра Шраменка з «нащадком» у XXI столітті. Такий контраст дозволяє глибше усвідомити еволюцію мови, її історичну тяглість, а також виховує повагу до мовних традицій.

– створення мультимедійних проєктів. Як розширення творчої роботи, учні можуть підготувати короткі відеоролики, презентації або електронні виставки на тему «Мова доби Гетьманщини в романі «Чорна рада»». У таких проєктах доцільно поєднувати текст, зображення, музичний супровід (народні пісні, думи), що посилює емоційне сприйняття матеріалу [33].

Отже, творчі завдання є дієвим інструментом формування глибокого розуміння мови як живого носія історичного досвіду. Вони допомагають учням не просто засвоїти архаїзми й історизми як мовні одиниці, а й відчутти їх емоційно, побачити за кожним словом живий образ минулого, що оживає на сторінках роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада».

Отже, практичні завдання при роботі з історизмами та архаїзмами в шкільному курсі української літератури забезпечують системне засвоєння лексичного матеріалу, розвиток аналітичних, творчих та комунікативних навичок учнів, а також формування культурно-мовної компетентності. Вони дозволяють інтегрувати мовний аналіз із вивченням історії та культури, роблять навчальний процес цікавим і мотивуючим, сприяючи глибокому розумінню художнього тексту та історичного контексту, відтвореного П. Кулішем у романі «Чорна рада».

3.3 Рекомендації щодо формування мовностилістичної компетенції учнів

Формування мовностилістичної компетенції є одним із ключових завдань сучасної шкільної освіти, особливо у процесі вивчення художніх творів, насичених історичною та архаїчною лексикою. У контексті роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» цей процес набуває особливого значення, адже учні не лише засвоюють мовні явища минулих епох, а й розвивають уміння аналізувати стиль письменника, розпізнавати художні засоби, розуміти їх функціональну роль у створенні художнього образу та історичного колориту [30].

Концептуальні засади формування мовностилістичної компетенції. Мовностилістична компетенція – це інтегрована якість особистості, що виявляється у здатності не лише правильно й грамотно користуватися мовою, а й глибоко розуміти її стилістичне багатство, вибудовувати висловлювання відповідно до мети, ситуації спілкування, адресата та жанрових особливостей тексту. У сучасному освітньому просторі формування мовностилістичної компетенції виступає важливою умовою розвитку комунікативної, культуромовної та ціннісної готовності учнів до ефективного спілкування українською мовою.

Ця компетенція має багаторівневу структуру і включає три основні компоненти:

1. когнітивний компонент – передбачає систему знань про мовні стилі, жанри, їх комунікативні функції, особливості відбору лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів. Учні повинні розуміти, у чому полягає різниця між художнім, публіцистичним, науковим і розмовним стилями, як стилістично забарвлена лексика (зокрема архаїзми та історизми) впливає на сприйняття тексту, як вона допомагає відтворити атмосферу певної епохи.

2. Практичний компонент – охоплює розвиток умінь і навичок використання мовних засобів у власних висловлюваннях, редагування текстів з урахуванням їх стилістичної доцільності, застосування архаїзмів і історизмів у творчих завданнях, інтерпретації художніх текстів. Учень має навчитися не лише розпізнавати старовинні слова в тексті, а й відчувати їх емоційно-естетичне навантаження, уміти доречно вживати їх у власних творах, що сприятиме розвитку індивідуального мовного стилю.

3. Ціннісно-мотиваційний компонент – формує усвідомлення значення української мови як духовної основи нації, стимулює інтерес до її історії, естетики та мовної еволюції. Через роботу з архаїзмами та історизмами учні пізнають культурні коди минулих епох, розвивають почуття поваги до національної спадщини, формують мовний смак і прагнення до вдосконалення власного мовлення.

Формування мовностилістичної компетенції вимагає інтеграції кількох підходів: лінгвістичний підхід – забезпечує системне опанування учнями мовних засобів, стилістичних фігур і тропів, що є основою мовної грамотності; літературознавчий підхід – дозволяє простежити, як мовні особливості відображають художню індивідуальність письменника, як слово формує образ і стиль епохи (на прикладі роману П. Куліша «Чорна рада»); культурологічний підхід – розкриває мову як носій культурних цінностей, традицій і світогляду народу. Завдяки цьому учні усвідомлюють, що архаїзми та історизми – не застарілі одиниці, а мовні свідки історичної пам'яті. Та комунікативний підхід – спрямований на розвиток практичних мовленнєвих умінь, уміння добирати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування, створювати тексти різних стилів і жанрів, виявляти стилістичні відтінки мови [24].

Особливої уваги потребує використання художніх творів як засобу формування мовностилістичної компетенції. Твір П. Куліша «Чорна рада» є цінним матеріалом для цього процесу, адже його мова поєднує староукраїнську лексику, історичні терміни, народнорозмовні елементи, що

створюють неповторний стиль письменника. Аналізуючи текст, учні не лише розширюють словниковий запас, а й вчаться бачити функцію кожного слова в художній системі твору – як воно допомагає створити національний колорит, відтворити дух часу, емоційно забарвити образи персонажів.

Отже, мовностилістична компетенція формується як результат послідовного засвоєння знань, розвитку практичних умінь та виховання мовної культури. Робота з архаїзмами й історизмами на матеріалі «Чорної ради» сприяє цьому процесу, оскільки поєднує навчання, виховання й розвиток – допомагає учням досягнути мову не лише як засіб спілкування, а як живий організм культури, пам'яті й духовності українського народу.

Принципи формування мовностилістичної компетенції. Формування мовностилістичної компетенції учнів – це складний і багатогранний процес, який передбачає не лише оволодіння знаннями про мову, а й розвиток умінь її естетичного, комунікативного та культурного застосування. Щоб цей процес був ефективним, необхідно спиратися на певну систему принципів, що визначають логіку, зміст і методику навчальної діяльності. Нижче подано детальну характеристику основних із них.

1. Принцип системності й послідовності – означає, що робота з історизмами та архаїзмами має бути не епізодичною, а цілеспрямованою і планомірною частиною навчального процесу. Учитель повинен послідовно вибудовувати етапи роботи – від ознайомлення учнів із поняттями «архаїзм» та «історизм», аналізу їх функцій у тексті – до усвідомленого використання у власному мовленні та творчих завданнях. На початковому етапі доцільно формувати базові уявлення про старовинну лексику, її різновиди, шляхи виникнення й відмирання. Далі варто переходити до аналізу мовного матеріалу у творах української класики, зокрема у романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада», де історизми та архаїзми виступають носіями національно-культурної інформації. Завершальним етапом має стати практичне застосування здобутих знань – створення власних текстів, переказів, мініатюр із використанням архаїчної лексики.

Отже, принцип системності й послідовності забезпечує логічну організацію навчального матеріалу, поступовий розвиток мовностилістичних навичок і стабільність навчальних результатів.

2. Принцип контекстуальності – розгляд застарілої лексики поза контекстом позбавляє її глибинного змісту. Тому важливо аналізувати архаїзми й історизми у природному мовному середовищі – у конкретних уривках творів, у діалогах, описах, характеристиках персонажів. Саме контекст допомагає учням відчутти емоційно-естетичну цінність слова, зрозуміти його роль у створенні художнього образу, відтворенні історичної атмосфери чи авторського стилю. Наприклад, слово «гетьман» у романі Куліша не лише позначає історичну посаду, а й утілює уявлення про владу, честь, національну гідність. Завдяки контексту школярі розуміють не лише лексичне значення, а й символічне, культурне навантаження слова. Контекстуальність навчання допомагає формувати мовне чуття, розвиває аналітичне мислення й уміння сприймати художній текст як цілісну систему, де кожне слово має свою функцію.

3. Принцип діяльнісного підходу – формування мовностилістичної компетенції можливе лише за умови активної участі учнів у різних видах мовленнєвої діяльності. Діяльнісний підхід передбачає залучення школярів до аналізу, обговорення, творчого відтворення та застосування архаїзмів і історизмів у нових контекстах. Це можуть бути інтерактивні ігри, мовні експерименти, створення власних текстів, редагування уривків, порівняння сучасної та старовинної лексики. Такі види діяльності сприяють розвитку мовної гнучкості, формують навички стилістичного мислення й виховують естетичне ставлення до слова. Наприклад, під час рольової гри «Мовна реконструкція епохи» учні створюють короткі сценки з життя XVII століття, використовуючи історизми (осавул, бунчужний, сотник), а під час аналізу пояснюють значення кожного слова й добирають сучасні відповідники. Так навчання стає не репродуктивним, а творчим і практично значущим.

4. Принцип індивідуалізації навчання. Учні різняться за рівнем мовної підготовки, мислення, пізнавальних інтересів, тому завдання мають бути варіативними й диференційованими. Для одних школярів доцільно пропонувати вправи на впізнавання та тлумачення архаїчних слів, для інших – творчі завдання на їх застосування у власному мовленні. Індивідуалізація також передбачає використання різних форм роботи: парної, групової, індивідуальної, що дозволяє враховувати темп і стиль навчання кожного учня. Важливо, щоб навчальні матеріали мали емоційний відгук – історичні довідки, ілюстрації, уривки з пісень, легенд чи фольклору допомагають залучати навіть тих учнів, які раніше не виявляли великого інтересу до мовознавства. Індивідуальний підхід дає змогу розкрити творчий потенціал кожного школяра та виховує особистісне ставлення до мови.

5. Принцип інтеграції знань. Формування мовностилістичної компетенції неможливе без поєднання знань з різних галузей – мови, літератури, історії, культури, етнографії. Таке міжпредметне поєднання допомагає створити цілісну картину доби, відтвореної у творі, і глибше усвідомити роль мови як носія культурно-історичної пам'яті. Наприклад, під час аналізу «Чорної ради» доцільно звертатися до історичних джерел, документів або ілюстрацій, що відтворюють епоху XVII століття, – це дозволяє краще зрозуміти значення історизмів (переяславці, сердюки, полковник), їх зв'язок із реальними подіями. Інтеграція знань формує в учнів багатовимірне мислення, сприяє глибшому розумінню національної культури, розвиває здатність бачити єдність мови, історії та духовності українського народу.

Отже, дотримання зазначених принципів забезпечує ефективне формування мовностилістичної компетенції школярів, допомагає поєднати знання з практикою, виховує повагу до рідного слова й стимулює пізнавальний інтерес до вивчення мовної спадщини через художні твори, зокрема роман П. Куліша «Чорна рада».

Практичні рекомендації для вчителя. Формування мовностилістичної компетенції учнів під час вивчення історизмів та архаїзмів у романі П. Куліша «Чорна рада» потребує не лише глибокого розуміння мовного матеріалу, а й творчого підходу з боку педагога. Учитель виступає не просто носієм знань, а організатором навчального процесу, який мотивує та спрямовує діяльність учнів. Нижче наведено розгорнуті практичні рекомендації, які допоможуть зробити уроки більш ефективними, змістовними та цікавими для школярів.

1. Поєднання аналізу та творчості. Один із найважливіших принципів сучасного навчання – гармонійне поєднання інтелектуальної та творчої діяльності. На уроках української літератури слід чергувати аналітичні вправи (лексичний, етимологічний, стилістичний аналіз) із творчими завданнями, що передбачають активне використання історизмів та архаїзмів. Аналітичні види роботи допомагають розвинути уважність до мовних деталей: визначення значення застарілих слів у контексті; аналіз їх функцій у характеристиці персонажів; пояснення стилістичної ролі архаїзмів у створенні історичного колориту. Після аналітичного етапу доцільно переходити до творчого – написання мініатюр, сценок, щоденникових записів або діалогів від імені героїв твору. Наприклад, учні можуть створити уявну сцену розмови між полковником Шрамом і гетьманом Брюховецьким, використовуючи характерну для епохи лексику (осавул, сотник, бунчук, рада). Такі завдання розвивають мовну інтуїцію, стимулюють фантазію та роблять навчання емоційно насиченим.

2. Розвиток чуття мови. Мовне чуття – це здатність інтуїтивно відчувати значення, виразність і доречність слова. Для його розвитку важливо систематично проводити вправи на сприйняття стилістичних відтінків. Ефективними є такі види діяльності: добір сучасних відповідників до архаїчних слів із поясненням різниці у звучанні та стилі (дружина – жона, господар – хазяїн, лицар – воїн); вправи на розпізнавання стилістичних шарів лексики; інтонаційні тренінги – читання уривків уголос із різною емоційною

тональністю для розуміння виразності слова. Учитель може створювати спеціальні мовні ситуації: наприклад, запропонувати замінити архаїзм сучасним словом і пояснити, як це впливає на загальне звучання тексту. Такі завдання формують у школярів чутливість до стилю, точність і виразність мовлення.

3. Використання міжпредметних зв'язків. Мова – це відображення історії, культури, побуту народу, тому роботу з історизмами доцільно здійснювати в міжпредметному контексті. Під час пояснення значення архаїчних слів варто залучати матеріали з історії України, етнографії, мистецтва. Учитель може використовувати: історичні коментарі про козацьку державу, побут, військову організацію; демонстрацію карт, гравюр, реконструкцій козацьких міст і битв; перегляд фрагментів історичних фільмів або документальних програм; прослуховування народних дум, кобзарських пісень, які містять старовинну лексику. Таке поєднання допомагає учням краще зрозуміти культурно-історичне тло твору, усвідомити, що мова є живим свідком минулого, а кожне слово – носієм історичної пам'яті.

4. Активізація мовленнєвої діяльності. Одним із завдань учителя є створення умов для постійної мовної практики учнів. Активна мовленнєва діяльність сприяє засвоєнню нової лексики, формує впевненість у користуванні нею. Рекомендується проводити: усні виступи з міні-повідями («Роль історизмів у створенні образу козацької старшини»); обговорення та дискусії на теми, пов'язані з мовою та історією твору; створення есе або рецензій на уривки роману із застосуванням архаїчних слів. Такі завдання сприяють розвитку комунікативних умінь, уміння логічно висловлювати думки, дотримуючись стилістичних норм української літературної мови.

5. Робота з автентичними текстами. Вивчення архаїзмів та історизмів набуває особливої цінності, коли учні мають змогу ознайомитися з автентичними джерелами. Крім роману «Чорна рада», варто використовувати

урибки з козацьких літописів, народних пісень, листів гетьманів, історичних документів. Такі тексти допомагають сформувати історико-лінгвістичне мислення – учні усвідомлюють еволюцію української мови, відчувають її безперервність і глибину. Доцільно організовувати порівняльні вправи: знайти спільні та відмінні елементи у лексиці Куліша й авторів XVII–XVIII століть. Робота з автентичними джерелами формує у школярів почуття поваги до мовної спадщини, сприяє вихованню національної свідомості.

6. Мотивація через сучасні технології. Учні краще сприймають інформацію у візуально-інтерактивній формі, тому використання цифрових технологій є важливим чинником підвищення мотивації. Учитель може залучати: мультимедійні презентації з візуальними прикладами архаїчних слів; електронні словники та енциклопедії староукраїнської мови; онлайн-кресворди, вікторини, інтерактивні тести на платформах LearningApps, Quizizz, Kahoot; створення інтерактивних карт історичних подій, пов'язаних із лексикою роману. Такі форми роботи не лише урізноманітнюють навчання, а й забезпечують елемент гри, що особливо ефективно для учнів середньої школи. Використання технологій робить процес пізнання мови динамічним, привабливим і практично орієнтованим.

7. Підтримка самостійної роботи учнів. Розвиток мовностилістичної компетенції потребує постійного самостійного вдосконалення. Учитель має заохочувати учнів до дослідницької діяльності, самостійного збору й аналізу мовного матеріалу. Цікавими формами є: створення особистих електронних словників архаїзмів із зазначенням значень, етимології, прикладів із тексту та ілюстрацій; підготовка «мовних альбомів» – творчих проєктів, що поєднують текст, зображення, уривки з літератури; написання міні-досліджень або мультимедійних презентацій про функцію старовинної лексики у творах українських письменників. Такі види роботи формують у школярів відповідальність, дослідницькі навички, уміння працювати з джерелами, а головне – інтерес до українського слова як до живого культурного феномена.

Отже, реалізація зазначених рекомендацій дозволяє вчителю створити цілісну систему роботи з історизмами та архаїзмами, у якій поєднуються аналітичний і творчий підходи, традиційні та інноваційні методи. Такий підхід не лише підвищує рівень мовностилістичної компетенції учнів, а й виховує любов до української мови, повагу до історичного минулого та розуміння її ролі як носія духовності нації.

Очікувані результати. Реалізація системної та цілеспрямованої педагогічної роботи з історизмами та архаїзмами у процесі вивчення української літератури (на прикладі роману П. Куліша «Чорна рада») сприятиме формуванню в учнів цілісної мовностилістичної компетенції, розвитку мовного чуття, історико-культурного мислення та естетичного сприйняття художнього слова. У результаті опанування змісту навчальних занять і виконання запропонованих завдань учні повинні:

- володіти знаннями про стилістичні засоби української мови та їх функції у художньому тексті. Учні зможуть розрізняти основні види лексики за її походженням і вживанням (застаріла, нейтральна, сучасна), усвідомлювати стилістичну роль архаїзмів, історизмів, діалектизмів та інших мовних одиниць. Вони навчатимуться визначати, як мовні засоби впливають на створення образності, емоційності, автентичності мовлення персонажів і загального стилю твору.

- уміти визначати роль архаїзмів та історизмів у створенні історичного колориту художнього тексту. Завдяки системній роботі з текстом «Чорної ради» учні навчатимуться аналізувати, як використання застарілих слів допомагає авторові передати дух певної епохи, національні особливості культури, відтворити побут, традиції та світогляд козацької доби. Вони зможуть проводити лінгвостилістичний аналіз, показуючи, як мова персонажів і авторські описи відображають історичну достовірність.

- застосовувати архаїчну лексику у власних висловлюваннях, дотримуючись мовних норм. Практичні завдання, такі як написання есе, створення діалогів або інсценізацій із використанням архаїчної лексики,

сприятимуть розвитку навичок свідомого добору мовних засобів. Учні навчатися вводити староукраїнські слова у власні тексти доречно, стилістично виправдано, із дотриманням норм сучасної літературної мови.

– розвинути інтерес до української мови як до історично розвиненої, багатошарової та культурно насиченої системи. Ознайомлення із семантичними та етимологічними особливостями історизмів і архаїзмів стимулює пізнавальний інтерес, сприяє формуванню поваги до мовної спадщини народу. Учні починають сприймати українську мову не лише як засіб спілкування, а як відображення духовної історії, традицій, ментальності українців.

– формувати навички міжпредметного мислення та історико-культурної рефлексії. Через інтеграцію знань з історії, літератури, культури, фольклористики учні зможуть глибше розуміти контекст доби, у якій створено твір, що формує здатність бачити мову як частину ширшої культурної системи.

– усвідомити роль мовної культури як складової національної ідентичності. Розуміння значення історичних пластів мови допоможе учням відчувати зв'язок поколінь і культуру української нації. Вони усвідомлять, що збереження та розвиток мови – це не лише освітнє завдання, а й громадянський обов'язок, важливий чинник формування патріотизму та духовної самосвідомості.

Отже, кінцевим результатом педагогічної роботи має стати формування в учнів цілісної мовної особистості, здатної не лише розуміти художнє слово, а й відчувати його красу, історичну глибину та культурну цінність. Учні повинні навчитися сприймати мову як живу систему, що поєднує минуле і сучасність, забезпечує спадкоємність національної традиції та розвиток мовної культури.

Формування мовностилістичної компетенції під час вивчення роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» – це не лише мовознавче, а й культурно-виховне завдання. Така робота сприяє розвитку мовного чуття, розширенню

кругозору, формуванню національної свідомості та вихованню любові до українського слова.

Учитель, поєднуючи традиційні й інноваційні методи, може створити на уроці творчу атмосферу, де слово постає не просто навчальним матеріалом, а живим носієм історії, культури й духовних цінностей українського народу.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження педагогічних аспектів роботи з історизмами та архаїзмами у процесі вивчення роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» дозволяє зробити низку узагальнень і висновків, що мають як теоретичне, так і практичне значення для шкільного курсу української літератури.

По-перше, аналіз показав, що системна робота із застарілою лексикою є важливим чинником формування мовностилістичної компетенції учнів. Історизми та архаїзми не лише збагачують мовлення школярів, а й розвивають уміння усвідомлювати стилеві функції слова, розуміти історичні, культурні та емоційно-естетичні відтінки мовних одиниць. Робота з лексикою минулих епох сприяє формуванню відчуття мови, розумінню її еволюції, а також вихованню поваги до мовної спадщини українського народу.

По-друге, застосування методики поетапного вивчення історизмів та архаїзмів (від ознайомлення з поняттями – до творчого використання у власних висловлюваннях) підтверджує доцільність принципів системності, контекстуальності, діяльнісного підходу, індивідуалізації навчання та інтеграції знань. Такі підходи дозволяють не лише засвоювати мовний матеріал, а й осмислювати його у взаємозв'язку з історичними подіями, художніми образами, культурними традиціями.

По-третє, важливою складовою навчального процесу є використання практичних завдань, які поєднують аналітичну й творчу діяльність. Лексичний, стилістичний та етимологічний аналіз тексту «Чорної ради»,

створення інсценізацій, написання есе, участь у рольових іграх або проєктній діяльності формують у школярів уміння свідомо добирати мовні засоби, порівнювати старі та сучасні форми, розвивати комунікативну компетентність. Такі форми роботи активізують мовленнєву діяльність, пробуджують інтерес до української мови та літератури.

По-четверте, запровадження сучасних цифрових технологій у процес вивчення архаїзмів та історизмів (використання електронних словників, мультимедійних презентацій, інтерактивних тестів, онлайн-кресвордів тощо) підвищує мотивацію учнів і сприяє кращому засвоєнню складного матеріалу. Крім того, створення власних електронних словників чи мовних альбомів формує навички самостійної дослідницької роботи.

По-п'яте, практичні рекомендації для вчителя доводять, що ефективне поєднання аналітичної, творчої та комунікативної діяльності є ключем до формування мовної культури школярів. Уроки, на яких розглядаються історизми та архаїзми, мають не лише розвивати знання, а й виховувати почуття патріотизму, гордості за рідну мову, її історичну глибину та неповторність.

Отже, методика роботи з історизмами й архаїзмами на основі роману «Чорна рада» має багатофункціональний характер: вона поєднує освітній, виховний і культурологічний аспекти. У результаті реалізації запропонованої методики учні засвоюють знання про стилістичні засоби української мови та їх функції у художньому тексті; уміють визначати роль архаїзмів і історизмів у створенні історичного колориту; розвивають навички самостійного аналізу та творчого використання староукраїнської лексики; проявляють інтерес до вивчення української мови як історично сформованої системи; усвідомлюють, що мовна культура є важливою складовою національної ідентичності.

Отже, робота з архаїзмами та історизмами сприяє не лише підвищенню рівня мовної компетентності учнів, а й формуванню духовно зрілої, культурно орієнтованої особистості, яка здатна цінувати історичну спадщину українського народу й творчо використовувати її у власному мовленні.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження особливостей роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі на матеріалі роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» дало змогу всебічно проаналізувати як теоретичні, так і практичні аспекти цієї проблеми, визначити педагогічні умови формування мовностилістичної компетенції учнів, а також окреслити ефективні шляхи підвищення якості мовної освіти.

Передусім з'ясовано, що історизми та архаїзми становлять вагомий пласт української лексики, який відображає духовний, культурний і соціальний розвиток нації. У художніх творах, зокрема в романі «Чорна рада», вони виконують важливі функції – надають тексту історичної достовірності, допомагають створити мовну характеристику персонажів, відтворити атмосферу певної епохи. Отже, робота з застарілою лексикою має не лише мовне, а й культурологічне значення, адже сприяє глибшому усвідомленню національної самобутності та історичної пам'яті українського народу.

Визначено, що аналіз лексико-стилістичних особливостей історизмів та архаїзмів є необхідною складовою мовної освіти. Теоретичне опрацювання понять «архаїзм» та «історизм», їх класифікація за тематичними групами (побутові, військові, соціальні, релігійні тощо), з'ясування семантичних відмінностей між ними формують у школярів мовне чуття й розуміння зв'язку між мовою і суспільним розвитком. Підкреслено, що системне залучення архаїчної лексики до аналізу художніх текстів розвиває у здобувачів освіти навички стилістичного аналізу, вміння працювати зі словниками, порівнювати староукраїнські й сучасні мовні форми.

Особливу увагу приділено практичним аспектам – методам і прийомам роботи з історизмами та архаїзмами на уроках української літератури. Описаний комплекс завдань дозволяє зробити процес навчання більш осмисленим, інтерактивним і творчим. Лексико-аналітичні вправи формують

уміння учнів аналізувати слова в контексті, визначати їх стилістичну функцію; порівняльні аналізи допомагають простежити еволюцію мови; інтерактивні методи (мозковий штурм, мовне лото, лексичне дерево) активізують пізнавальну діяльність, сприяючи кращому запам'ятовуванню матеріалу. Творчі завдання – написання мініатюр, створення словничків чи інсценізацій – розвивають мовну уяву та здатність свідомо використовувати архаїчну лексику у власному мовленні.

Важливу роль у підвищенні ефективності навчального процесу відіграє професійна діяльність учителя, спрямована на поєднання аналітичних і творчих методів, використання автентичних джерел (козацьких літописів, народних пісень, документів), а також застосування сучасних цифрових інструментів – інтерактивних платформ, електронних словників, мультимедійних презентацій. Такий підхід забезпечує високий рівень мотивації учнів, робить навчання емоційно насиченим і науково обґрунтованим.

Результати роботи засвідчують, що системне вивчення архаїзмів та історизмів сприяє не лише формуванню лінгвістичних знань, а й розвитку духовно-моральних цінностей, патріотичних почуттів, поваги до історичної спадщини українського народу. Учні, які беруть участь у подібній діяльності, демонструють підвищений рівень мовної культури, уміння визначати стилістичні особливості тексту, використовувати мовні засоби у власному мовленні, розуміти роль мови у збереженні національної ідентичності.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що методика роботи з історизмами та архаїзмами у шкільному курсі української літератури є дієвим засобом формування мовностилістичної компетенції. Вона сприяє глибшому сприйняттю художніх текстів, розширенню словникового запасу, розвитку критичного та творчого мислення, формуванню естетичного смаку й національної свідомості.

У перспективі доцільно продовжити розробку інтегрованих методик, що поєднують літературознавчий, лінгвістичний і культурологічний аспекти,

а також створення електронних ресурсів (словників, навчальних платформ), що допомагали б учням і педагогам поглиблено працювати з історичною лексикою.

Отже, робота з архаїзмами та історизмами у шкільному навчанні – це не лише вивчення мовних явищ минулого, а й формування мовної, культурної й духовної особистості, здатної осмислено використовувати мовні багатства українського народу в сучасному комунікативному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська література: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. закл. К. : Грамота, 2017. 336 с.
2. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. К. : Академія, 2006. С. 195–294.
3. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / за ред. В. Т. Бусела. К. : ВТ «Перун», 2005.
4. Вертій О. Пантелеймон Куліш і народна творчість. *Статті та дослідження*. Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. 120 с.
5. Винник В. О. Історія української мови. К. : Наукова думка, 1972. 374 с.
6. Гайдученко Г. М. Архаїчна лексика на позначення назви спорідненості як засіб формування ментальності українців: *Педагогічні науки*. 1998. № 2. С. 13–17.
7. Гармата А. Авторська інтерпретація історичних образів у романі П. Куліша «Чорна рада». Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Київ: КУБГ імені Б. Грінченка, 2013. 327 с.
8. Гармата А. Інтерпретація історичних образів у романі П. Куліша «Чорна рада»: методологія, тенденції. К. : КУБГ імені Б. Грінченка, 2015. 154 с.
9. Гончар О. Роман «Чорна рада» П. Куліша в школі. *Слово і час*. 1992. № 9. С. 3–11.
10. Горобець В. М. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 200 с.
11. Гриневич В. Сучасні підходи до формування в майбутніх учителів умінь аналізувати образи-персонажі художніх творів історичної тематики. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. К., 2016. 189 с.

12. Гуляк А. Специфіка жанру історичного роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада». *Визвольний шлях*. 2006. № 1. 64–79.
13. Дзира І. Історичні погляди Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада». *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ОІУМ, 2020. Т. 12. С.165–169.
14. Дига Н. В. Розвиток пізнавальної активності учнів 5-8 класів на уроках української літератури в процесі вивчення художніх творів історичної тематики. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О. М., 2012. С. 3.
15. Донець Л. І. Сучасна українська літературна мова. К. : Наукова думка, 2007. 187 с.
16. Жила С. О., Лілік О. О. Вивчення історичних творів у школі: посібник для вчителя. Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2014. 208 с.
17. Забарний О. Формування національної самосвідомості учнів старших класів у процесі вивчення художніх творів історичної тематики. *Українсько-білоруські культурні зв'язки: історія і сучасність*. Ніжин, 2017. 168с.
18. Загоруйко Я. Інтеграція міжпредметних зв'язків у процесі вивчення «Чорної ради» Пантелеймона Куліша. Миколаїв: МНУ, 2023. С. 166.
19. Зеров М. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка: нариси з новітнього українського письменства. Дрогобич: Відродження, 2007. 566 с.
20. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Наукові записки*. Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 41–47.
21. Кива Т. О. Застаріла лексики в сучасній українській мові. К. : Наукова думка, 2010. 310 с.
22. Клименко Т. Ритуал як інтертекстуальний елемент у романі «Чорна рада» П. Куліша. *Літературознавчі студії*. К., 2011. Вип. 5. 79 с.
23. Козачук К. О. Художня інтерпретація козацького двобою та норм звичаєвого права в романі П. Куліша «Чорна рада. Хроніка 1663 р.». *Вісник*

Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. № 3. 198 с.

24. Король Л. П. Історичний роман як жанровий різновид: теоретичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки.* Миколаїв: МДУ, 2013. Вип. 4.11. С. 102–107.

25. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник. К. : ВЦ «Академія», 2004. 407 с.

26. Красавіна В. В., Кривуляк О. В. Мовний образ козацтва в історичному романі П. Куліша «Чорна рада». К., 2010. 112 с.

27. Крижанівський В.М. Кулішівський образ Якіма Сомка у «Чорній раді»: історіографічне та джерелознавче підґрунтя. *Література та культура Полісся. Серія: Філологічні науки.* Полісся, 2015. Вип. 80. 8 с.

28. Куліш П. Чорна рада. К. : Знання. 2018. 208 с.

29. Левченко Г. І. Історизми й архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. *Молодий науковець XXI століття: матеріали Всеукраїн. науково-практичної конференції молодих науковців.* Кривий Ріг: СПД Залозний, 2012. С. 290–292.

30. Лілік О., Устименко А. Методичні аспекти шкільного аналізу історичних творів на уроках української літератури. *Освітні, педагогічні науки.* Київ, 2021. № 3. 207 с.

31. Лонськ Л. Процеси архаїзації та пасивізації лексичних засобів мови. *Мовознавчий вісник: зб. наук. праць.* Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 201–212.

32. Майданюк Ю. Особливості вивчення козацьких традицій у романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада». Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 134 с.

33. Плахотнюк О. Л. Поняття «концепція виховання»: змістовий аспект. *Педагогічні науки.* К. : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2011. 324 с.

34. Семенець О. Картина світу письменника як чинник формування ідіостилю. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. Черкаси: ЧНУ, 2002. Вип. 24. 234 с.
35. Сініцина А. Людина як центр етнічного буттєвого простору (крізь призму роману П. Куліша «Чорна рада»). *Людина і культура*. К., 2019. 27 с.
36. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. К. : Вища школа, 2002. 439 с.
37. Творчість П. Куліша та його вклад у розвиток української культури: інформаційно-методичні матеріали / ред.-уклад. Н. М. Грачова. Харків: ХОУНБ, 2019. 29 с.
38. Ткачук М. П. Художній дискурс роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. № 2. 317 с.
39. Токбансаєва А. О. Архаїзація української. К. : ВЦ «Академія», 2000. 185 с.
40. Томиліна Г. Я. Застарілі назви одягу у творах української літератури першої половини ХІХ століття. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки*. 2010. № 2. С. 320–325.
41. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 842 с.
42. Федорук О. До історії першого видання «Чорної ради» Куліша. Київ, 2017. № 3. С. 110–111.
43. Щербина С. І., Красюк В. Л. Пантелеймон Куліш як творець модерної української нації та його «хутірська» філософія. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 33 (72). № 1. Запоріжжя : ТНУ, 2022. 6 с.
44. Яценко Н. Історизми в романі П. Куліша «Чорна рада». *Дивослово*. 1998. № 5. С. 15–17.
45. Яценко Н. Історизми в романі П. Куліша «Чорна рада»: Назви одягу та козацької атрибутики. *Дивослово*. 1988, № 5.

